

Glasilo Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba

ISSN 1332-4977

Crnogorski glasnik

GODINA XXIII. _ BROJ 143. _ RUJAN-LISTOPAD / SEPTEMBAR-OKTOBAR _ 2023.

LUČINDANSKI SUSRETI 2023.

Na zagrebačkom trgu Zrinjevac
1.10.2023. tradicionalna manifestacija
"Dan nacionalnih manjina Grada Zagreba".

DE JE ŠTO

LUČINDAN 2023.	KULTURA I UMJETNOST	
Lučindanski susreti 2023.	3	O Mirku Kovaču - scenaristu 25
ZAGREB		Izložba Marka Vrdoljaka i Dimitrija Popovića 28
Dan nacionalnih manjina Grada Zagreba	10	ARHITEKTI
Crnogorski vladari kroz likovnu vizuru	12	Nikola Dobrović 32
Predstavljanje knjige Petra Gudelja u Crnogorskom domu	14	PRILOG
Gostovanje kolašinskog teatra "Korifej" u Zagrebu	18	Arhitektura u doba kralja Nikole 35
UMAG		Čisti plamen Lesove poezije 45
Predstavljena knjiga Milanke Marić: "Prekinuta priča"	20	Dokle? 48
RIJEKA		CRNOGORSKA TRPEZA
Crnogorski melos u Vrboskom	23	Ukusi Crne Gore 50
Upoznajmo Hrvatsku: Vrsar - Rovinj	24	

Izdavači: NACIONALNA ZAJEDNICA CRNOGORACA HRVATSKE I VIJEĆE CRNOGORSKE NACIONALNE MANJINE GRADA ZAGREBA, Zagreb, Trnjanska c. 35, Tel./Fax: 01/6197 078, 01/6314 264, E-mail: vijece.cg@zg.ht.hr, drustvo.montenegro@zg.ht.hr, Internet adresa: www.vijece-crnogoraca-zagreb.hr

* Za izdavače: Nenad Bogdanović i Dušan Mišković * Glavni i odgovorni urednik: Maša Savićević * Redakcija: Bojan Radulović, Danilo Ivezic, Ružica Mitrović Maurović, Jovan Abramović, Milica Radojičić Mikulić, Dušan Roganović * Grafička priprema i tisak: Skaner studio d.o.o. * Rukopisi se ne vraćaju * Naklada /Tiraža 1000 * Glasilo je, putem Savjeta za nacionalne manjine, financirano iz državnog proračuna RH, putem Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, iz proračuna Grada Zagreba i putem predstavnice crnogorske nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji iz proračuna Zagrebačke županije. Pozivamo Crnogorke, Crnogorce i sve prijatelje da svojim sugestijama, prijedlozima i priložima pomognu redakciji "Glasnika" na poboljšanju i daljnjem izlaženju lista. Tekstovi nijesu lektorisani te se izvinjavamo autorima i čitaocima. Zbog poskupljenja poštanskih usluga prema inozemstvu morali smo smanjiti broj inozemnih pošiljki. Glasnik i dalje možete preuzeti u digitalnom obliku na našoj web stranici <https://www.vijece-crnogoraca-zagreb.hr/glasnik/>.

LUČINDANSKI SUSRETI 2023.

Tekst: Bojan Radulović; Fotografija: Foto Goran

Nenad Bogdanović, predsjednik NZCH

Kako to već tradicionalno biva svake godine koncem oktobra, Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb organiziralo je 28.10.2023. Lučindanske susrete, pod pokroviteljstvom gradonačelnika Grada Zagreba i uz pomoć Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

Pripadnici crnogorske nacionalne manjine doputovali su u kreatim autobusima iz svih dijelova Hrvatske kako bi učestvovali u ovogodišnjim susretima, koji su se održali u dvorani SKUC-a Studentskog centra u Zagrebu. U Zagreb su stigli i Crnogorci iz Slovenije, konkretnije iz Kranja, gdje već dugi niz desetljeća živi i radi brojna i značajna crnogorska manjina.

Nakon što je voditeljica ovogodišnjeg programa "Lučin-

danskih susreta" Jelena Rončević pozdravila prisutne, na ovoj najznačajnijoj manifestaciji crnogorske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj nazočnima se obratio Nenad Bogdanović, predsjednik Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske. Njegov je govor iznimno značajan jer riječ je o prvom službenom istupu novoizabranog predsjednika NZCH u javnosti, na manifestaciji ovako visoke kategorije, i stoga ga u cijelosti prenosimo:

"Drage Crnogorke i Crnogorci, uvaženi gosti i uzvanici, dame i gospodo.

Srdačan pozdrav svima koji ste danas s nama na 24. "Lučindanskim susretima" u organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro"- Zagreb pod pokroviteljstvom Gradonačelnika grada Zagreba

gospodina Tomislava Tomaševića.

Poštovana izaslanice Predsjednika RH savjetnice Predsjednika RH za ljudska prava i civilno društvo, poštovana izaslanice gradonačelnika Grada Zagreba, poštovani otpravniče poslova Ambasade CG u Republici Hrvatskoj, poštovani Predsjedniče Matice crnogorske, poštovani predstavnici crnogorskih udruženja iz Republike Slovenije, poštovani predstavnici i članovi crnogorskih udruženja i društava iz Republike Hrvatske, poštovani predstavnici vijeća i udruga nacionalnih manjina Grada Zagreba, dobrodošli na ovogodišnje "Lučindanske susrete"!

Lučindan je velik i značajan kršćanski datum koji ima svoje posebno mjesto u novijoj crnogorskoj historiji obilježavanjem godišnjice smrti utemeljitelja moderne crnogorske države Petra I. Petrovića Njegoša, za Crnogorce "Svetoga Petra Cetinjskoga", koji je preminuo na "Lučindan" 1830. godine. Bio je najznačajniji akter integrativnih procesa u Crnoj Gori s kraja 18. i prvih desetljeća 19. stoljeća kao što su: Ujedinjenje historijske Crne Gore i brda, povezivanje mora i gora, stvaranje zakonodavnog sustava i privođenje Crnogoraca "k poznaniju prava", bio je čovjek koji je umio uvjerljivo saopćiti ono što hoće i koji je govorio da nema druge sile u upravljanju narodom i

državom osim "moći pera i jezika"! U njegovu čast se organiziraju "Lučindanski susreti" u Zagrebu sa željom promicanja svih vrijednih oblika suživota, stvaralaštva, priznavanja različitosti na nacionalnoj i vjerskoj osnovi u doista turbulentnom okruženju trećega desetljeća dvadesetiprvog stoljeća. U njegovu čast su bila i dosadašnja gostovanja jedanaest gradova Crne Gore: Bar, Bijelo Polje, Cetinje, Danilovgrad, Tivat, Kotor, Podgorica, Mojkovac, Šavnik, Nikšić i Kolašin koji su u Zagreb donosili sa sobom topli duh zavičajnosti i ljepote "staroga kraja".

"Lučindanski susreti" sve vrijeme obilježavaju i druge značajne datume crnogorske povijesti. Ove godine to je

Ivan Jovović, predsjednik Matice crnogorske

Melita Mulić, izaslanica predsjednika RH

Tanja Horvatin, izaslanica gradonačelnika Grada Zagreba

210. godišnjica rođenja Petra II. Petrovića Njegoša, za Crnogorce "Vladike Rada" s projektom Grafičke mape autora Dimitrija Popovića, pod nazivom "Oreol mikrokozma" koja je tiskana u limitiranom izdanju od 100 komada, i koja je već predstavljena na posebno organiziranoj izložbi u Zagrebu te do kraja godine I u Podgorici. "Lučindanski susreti" su priča i o nama, o onome što radimo i što smo tokom godine učinili, oni su pokazatelj ugleda Crnogoraca i naše zajednice u Republici Hrvatskoj, oni progovaraju o građenju mostova, veza i suradnje kroz očuvanje kulturnog i nacionalnog identiteta u okviru onoga što nazivamo ostvarivanje kulturne autonomije kao odrednice djelovanja NZCH i svih njezinih članica, kroz različite

projekte i programe koji su prepoznati u sredinama življenja.

"Lučindanski susreti" su također priča o našoj autonomnosti i dosljednosti, inzistiranju na programskoj, partnerskoj suradnji sa institucijama matične države, što je ponekad bilo teško a, bojimo se, postaje i problematično. Kako je nedavno rekao moj crnogorski drug Zoran: "lako ti je biti liberal na Cetinju, budi ti liberal u Plužinama"! Zašto? Zato što su na djelu zagovornici revizije crnogorskoga identiteta, crnogorske kulture i jezika, na koncu i crnogorske državnosti. Sve se češće, danas, u Crnoj Gori čuje: "Pitaj đeda što si i tko si"? A mene je pitao đed - ovako: Za moga prvoga boravka kojega pamtim u Crnoj Gori, usred Durmitora, prije četrdesetak godina, đed me, svojega prvoga unuka, posjeo na krilo s pitanjem: jesi li ti Nenade Crnogorac". Odgovorih brzo i kratko - nisam. Đed pita dalje: Onda si Zagorec. Odgovorih brzo i kratko - nisam. Pa šta si, pobogu? Odgovorih brzo i kratko - Zagrepčanin uz zburnjeno lice moga đeda i njegovih komšija koji su to sve slušali. Đede moj dragi, budi miran tamo gore, tvoj unuk je danas zagrebački Crnogorac koji ima sreću da može u isto vrijeme ljubiti svoju Lijepu našu, u kojoj sam rođen i školovan, u kojoj radim i plaćam porez, i ljubiti Tvoju i svoju Crnu Goru u kojoj sve više boravim, palim svijeću i donosim Ti cvijeće na vječno počivalište.

Riječ dvije o budućim programskim aktivnostima Crnogoraca u Hrvatskoj. Čeka nas značajan zadatak privlačenja mladih generacija u programske aktivnosti naših Društava, kao možda najvažnija misija koja je pred nama, prilagodba programa i aktivnosti, jačanje veze s maticom Crnom Gorom kroz nove vidove saradnje, te u tim nastojanjima molimo za podršku svih vas. Na kraju, sve što čini NZCH ne bi bilo moguće bez nositelja programskih aktivnosti, jer je ona ustrojena kao savez udruga kao što su: Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb, Nacionalna zajednica Crnogoraca Rijeka, Zajednica Crnogoraca Split, Zajednica Crnogoraca Pula, Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Bujština" Umag, Zajednica Crnogoraca i prijatelja Crne Gore Istarske županije, Društvo Perojskih Crnogoraca "Peroj 1657", Društvo Crnogoraca Beli Manastir. Njihovi predstavnici i članovi su danas ovde sa nama, stoga im veliko hvala. Hvala svima koji ste danas na našim 24. Lučindanskim susretima sa željom da se i dalje susrećemo na različitim kulturnim događanjima koji svojim bitnim karakteristikama obogaćuju ukupnost življenja kako Grada Zagreba tako i Republike

Hrvatske. Velika hvala svim dosadašnjim akterima i organizatorima ovakvih projekata i programa, kao i svim institucijama u RH i Crnoj Gori, posebno Savjetu za nacionalne manjine RH, koje ih prepoznaju kao vrijedne i dostojne financiranja.

Vidimo se na jubilarnim 25. LUČINDANSKIM SUSRETIMA 2024. godine.

Hrvatska u srcu – da je vječna Crna Gora!"

Potom je nazočne pjesmom pozdravio zbor organizatora manifestacije - Pjevački zbor "Montenegro" Zagreb. Nakon pozdravne, zagrebačke "Serbus Zagreb moj", izveli su još tri pjesme jer trebalo je pažnju posvetiti uvažanim gostima od kojih su neki izdaleka doputovali; slijedili su još i govori predstavnika Matice Crnogorske, izaslanica zagrebačkog gradonačelnika i predsjednika države, te folklorno pjevački nastup svjetski poznatih zvijezda iz Podgorice, pripadnika AKUD "Mirko Srzentić" koji su za ovaj nastup i druženje sa hrvatskim Crnogorcima doputovali iz Crne Gore. Zbor Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb nastupio je u mješovitom muško-ženskom sastavu, uz glazbenu pratnju na harmonici, kahanu i gitari. Izveli su pjesme: "Serbus Zagreb moj", "Sve ptičice zapjevale", "Kad prošetaš Crnom Gorom" i "Oj devojko što mi reče".

Gospodin Ivan Jovović, predsjednik Matice crnogorske, u svome se govoru zahvalio na "pozivu i učešću na tradicionalnom prazniku Crnogoraca u Republici Hrvatskoj, Lučindanskim susretima, koji zaista imaju karakter manifestacije, gdje se sa zadovoljstvom okupljaju ne samo članovi i prijatelji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, već i vaši sunarodnici iz Crne Gore. Svako ko prati rad i djelatnost Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske svjedoči da ova crnogorska zajednica kvalitetno njeguje svoj nacionalni identitet na hrvatskom prostoru više od tri decenije."

"Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske bila je i prije obnove crnogorske nezavisnosti 2006. godine referentna adresa u Hrvatskoj, koja je postala neizostavna spona, prije svega, na polju kulture između dvije države, odnosno crnogorskog i hrvatskog naroda. Ne manje značajna činjenica je što ste prilježno radili na zaštiti i njegovanju crnogorskog identiteta, tako da mnoge crnogorske iseljeničke zajednice na prostoru bivše Jugoslavije, pa i šire, mogu da slijede vaš primjer", istaknuo je predsjednik Matice.

Jovović se osvrnuo i na trenutačnu situaciju u Crnoj Gori ustvrdivši da je Crna Gora trenutačno "duboko uzdrmana društveno – političkom krizom".

"Znam da dijelimo zajedničku zabrinutost za budućnost Crne Gore, zbog čega očekujemo da naše ukupne veze ojačamo, s obzirom da historijski procesi pokazuju, da kad god se na nacionalni integritet Crnogoraca beskrupulozno nasrće, naši protivnici dobiju adekvatan odgovor. Kao i mnogo puta u prošlosti, tako i danas, pred nama je dugotrajna borba za opstanak crnogorskog društva, onakvog kakvog smo ga oblikovali referendumskim rezultatom 2006. godine, a jedini iskreni saveznik koga imamo jeste crnogorsko iseljeništvo", kazao je predsjednik Matice crnogorske.

Gospođa Tanja Horvatin, izaslanica gradonačelnika Grada Zagreba i viša stručna savjetnica za nacionalne manjine Odjela za nacionalne manjine Grada Zagreba pozdravila je u ime gradonačelnika Tomaševića sve predstavnike crnogorske nacionalne zajednice i sudionike druženja na Lučindanskim susretima 2023.

"Mnogi Crnogorci i Crnogorke kroz povijest Zagreba obogatili su ovaj grad dajući značajan doprinos u stvaranju zagrebačke povijesti, kulture, političkog i javnog života. I nadalje ćemo snažno podupirati i poticati rad svih crnogorskih kulturnih zajednica i institucija u našem gradu. U duhu prijateljstva nastavit ćemo raditi na projektima koji obogaćuju našu kulturu i jačaju gospodarske veze i suradnju naša dva naroda. Zahvaljujem svim sudionicima što na ovako lijepi način promoviraju naš grad koji je danas obogaćen za još jedan izniman

kulturni događaj s vrhunskim izvođačima folklorne glazbe i pjesme", kazala je gospođa Tanja Horvatin.

Kao izaslanica predsjednika Republike Hrvatske sve prisutne pozdravila je gospođa Melita Mulić, savjetnica predsjednika Republike Hrvatske za ljudska prava i civilno društvo: "Dopustite mi prije svega da se u ime predsjednika Republike Hrvatske Zorana Milanovića zahvalim na pozivu na 24. Lučindanske susrete. NZCH osnovana još 1992. godine u vremenima rata - kada su odnosi Hrvatske i Crne Gore bili teško narušeni - bio je vizionarski čin. Taj čin poduzeli su Crnogorci koji su prije svega na pravi način voljeli Crnu Goru i koji su osudivši agresiju stali u obranu prava Hrvatske na neovisnost. Jednako tako kada je bilo najpotrebnije Crnogorci u Hrvatskoj su dali najveći mogući doprinos osamostaljenju Crne Gore."

Gospođa Mulić govorila je i o putu Crne Gore prema euroatlantskim integracijama, točnije ulasku Crne Gore u Europsku uniju: "Ovogodišnji (Lučindanski) susreti odvijaju se u vrijeme kada Crna Gora dočekuje formiranje nove vlade koja će biti pred važnom zadaćom nastavka procesa pristupanja EU. Naravno, i Europska unija mora učiniti svoje i tu će Hrvatska dati maksimalan doprinos da taj proces teče što brže. Granice, kako to voli reći predsjednik Milanović, postoje jer postoje države ali vizija Europe otvorenih granica trajno je nadahnuće svima koji žele razvoj i napredak za sve

države i nacije kako bismo jednom zauvijek isključili rat i prijeteće sukobe koji se na žalost na europskom kontinentu ponovno događaju".

Zbog bolesti, ili drugih neodgodivih obaveza, za svoj su se nedolazak ispričali: Tibor Varga, Aleksandar Tolnauer, Alen Tahiri, Veljko Bulajić, Luka Bebić, Goran Jandroković, Joško Klisović, Martina Glasnović, Marko Špadijer, Borislav Mrvaljević i drugi.

U drugom i najatraktivnijem dijelu Lučindanskih susreta 2023. nastupili su AKUD "Mirko Srzentić" iz Podgorice koji su sve prisutne oduševili plesom, pjesmom i prekrasnim nošnjama. Njihov se program sastojao od pjesme i plesa iz svih dijelova Crne Gore a u pauzama su pjevali Tanja Šeter ili Dejan Škuletić, što je momcima i djevojkama koji su plesali davalo po nekoliko minuta vremena da se iza pozornice presvuku u druge nošnje i ponovno izađu na binu i zaplešu. Program AKUD Mirko Srzentić obuhvaćao je:

1. Igre iz Crne Gore - ples
2. Vrsuta – ples
3. Dejan Škuletić - Prođoh kroz goru – pjesma
4. Tanja Šeter - Jedno jutro u svitanje zore – pjesma
5. Boka – ples

6. Dejan Škuletić - Sevdah kraj Ribnice – pjesma
7. Tanja Šeter - Šetajući pored Ljubovića – pjesma
8. Bošnjačke igre iz okoline Rožaja, Plava i Gusinja – ples
9. Tanja Šeter i Dejan Škuletić - Sa izvora Vidrovana – pjesma
10. Čamile i Goce – ples

Oni koji su imali prilike nakratko boraviti iza pozornice svjedočili su kako iza kulisa umjetnička voditeljica Jovana Klisić nadljudskim naporima ali svejedno uigrano i s iskustvom koje zrači iz njezina glasa i svakog njezina pokreta vehementno vodi, koordinira, šminka i popravlja odjeću skupini od čak trideset i petoro performerera koji su ulazili i zadihani izlazili s pozornice presvlačeći se i pripremajući se za sljedeću pjesmu i ples.

Publika je dugo oduševljena pljeskala i emotivnim izjavama i hvalospjevima obasipala izvođače. Nakon nastupa, druženje se nastavilo prvo na terasi dvorane SKUC-a, uz prigodne crnogorske priganice i sir, a zatim i u Crnogorskom domu, središtu zagrebačkih Crnogoraca, u Trnjanskoj 35, gdje se uz crnogorski Vranac i malo zakuske nastavilo s pjesmom i govorima zahvale a uručeni su i prigodni darovi.

DAN NACIONALNIH MANJINA GRADA ZAGREBA 2023

Tekst i fotografija: Bojan Radulović

Na zagrebačkom trgu Zrinjercu pripadnici crnogorske nacionalne manjine i ostalih petnaestak zagrebačkih nacionalnih manjina sudjelovali su 1.10.2023. u sada već tradicionalnoj manifestaciji "Dan nacionalnih manjina Grada Zagreba".

Svaka manjina imala je svoj štand a na crnogorskom su ove godine posjetitelji mogli probati tradicionalna crnogorska jela kao što su priganice, proja, crnogorski sir i kolači, te popiti crnogorskog vranca ili rakiju.

Pošto su Crnogorci u Zagrebu dobro poznati po svojoj izdavačkoj djelatnosti, uz iced i piće nudila se knjiga "Odabrani tekstovi crnogorske istorije i njegovo crnogorstvo" Božidara Šekularca kao i Crnogorski glasnik, manjinska tiskovina koja se već dugo godina štampa i dostavlja svim članovima Društva Montenegro iz Zagreba ali i šire: Književnicima, umjetnicima, ostalim crnogorskim udrugama u Hrvatskoj i dalje - inozemno.

Program je započeo ujutro u 10 sati, nastupom Puhačkog orkestra ZET-a, nakon čega su prisutnim govorima pozdravili predsjednik Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba, Armin Hodžić,

predsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH, Tibor Varga te izaslanik zagrebačkog gradonačelnika, Luka Korlaet.

Nakon njihovih govora došao je red na manjine da predstavljaju svoje nošnje tradicionalnim mimohodom tijekom kojeg je voditeljica Karmela Vukov-Colić okupljenima opisivala tko je trenutno u mimohodu, što nosi, kako to nositi te kratku povijest nošnje koja je trenutno u centru pažnje. Donat Orlić i Lidija Sekulović, članovi "Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore Montenegro Zagreb", nosili su mušku i žensku nošnju, a malo kasnije su i nastupili u Zboru Montenegro čiji su također članovi, te zajedno s ostalima otpjevali "Sve ptičice zapjevale", "Kad prošetah Crnom Gorom" i "Oj đevojko što mi reče", uz glazbenu pratnju voditelja zbora i svirača harmonike Edina Džaferagića i predsjednika društva Montenegro Bojana Radulovića na gitari. Nastup crnogorskog zbora bio je prvi u nizu nastupa pjevačkih i folklornih skupina zagrebačkih manjina.

Program manifestacije nastavio se nastupima ostalih manjina i trajao je do oko 14 sati. U to su vrijeme sve prisutne manjine na svojim službenim štandovima napojile i nahranile posjetitelje koji će zasigurno još dugo u srcu nositi bogatstvo u različitosti koje su iskusili posjetivši te prvolistopadne nedjelje Zrinjevac.

CRNOGORSKI VLADARI KROZ LIKOVNU VIZURU

Tekst i fotografija: Bojan Radulović

Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb je 18.10.2023. u Crnogorskom domu u Zagrebu organiziralo otvaranje izložbe visokokvalitetnih reprodukcija slika "Crnogorski vladari kroz likovnu vizuru".

Na otvaranju su bili brojni gosti i uzvanici iz Hrvatske, pripadnici crnogorske nacionalne manjine u Hrvatskoj, predstavnici Veleposlanstva Crne Gore u Hrvatskoj te predstavnici Fondacije "Sveti Petar Cetinjski" iz Crne Gore: Predsjednik Fondacije Srđa Martinović, član Savjeta Fondacije Slavenko Jovanović i direktor Fondacije Milorad Aleksić.

Tijekom uvodne svečanosti Predsjednik Fondacije "Sveti Petar Cetinjski" Srđa Martinović objasnio je prisutnima da je ovaj njihov slikarski projekat, koji je u Hrvatsku, rezultat intenzivnog rada s brojnim crnogor-

skim institucijama i arhivima kao i brojnim tamošnjim slikarima. Ideja je bila sljedeća - europske države su radinost slikanja portreta svojih vladara započele još u 14. stoljeću tijekom renesanse, kroz aktivnosti najvećih slikara toga doba. U Crnoj Gori na žalost postoje brojni vlastodršci koji nikada nisu naslikani i zbog toga

im se danas ne poznaje lika u grafičkom i slikarskom smislu. Upravo je taj nedostatak motivirao Fondaciju da napravi projekat kojime će kroz formu slikarskog natječaja iznjedruti likovna rješenja za sve vladare četiriju velikih crnogorskih dinastija: Vojislavljevića, Balšića, Crnojevića i dinastije Petrović – Njegoš.

O kvaliteti i umjetničkim dometima slika stručno i profesionalno mišljenje dali su članovi Komisije za ocjenu radova, povjesničari umjetnosti, poznati umjetnički stvaraoci i grafički dizajneri: Dimitrije Popović, Ljiljana Zeković, Aleksandar Čilikov, Sandra Mihajević. Na natječaj se prijavilo više od 40 akademskih, profesionalnih i amaterskih slikara, naivaca, studenata i učenika slikarstva - različitih godina i stilova - nekih više a nekih manje afirmiranih u javnosti, a najveći su im izazov predstavljali upravo oni vladari za koje ne postoje nikakva ranija likovna rješenja. Tražilo se da portreti budu u stilu realizma kako bi predstava vladara bila vjerna i upečatljiva.

Predsjednik Fondacije rekao je i nekoliko riječi o povijesti i ideji vodilji same Fondacije te se Društvu "Montenegro" zahvalio na domaćinskom prijemu.

Izložbu slika Crnogorski vladari kroz likovnu vizuru organiziralo je Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb uz financijsku pomoć Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

PREDSTAVLJANJE KNJIGE PETRA GUDELJA U CRNOGORSKOM DOMU

Tekst i fotografija: Bojan Radulović

Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba je 12.10.2023. organiziralo u Crnogorskom domu u Zagrebu predstavljanje knjige Petra Gudelja "Zemlja u jeziku".

Na poziv predsjednika Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba Dušana Miškovića, na poznatu adresu u Trnjansku 35 došli su autor Petar Gudelj - najveći živi pjesnik s ovih prostora - te Miraš Martinović, poznati crnogorski književnik. Prisutni su bili vrlo počašćeni Gudeljevim dolaskom, pogotovo kada se uzme u obzir činjenica da je samo tri tjedna ranije ušao u svoju 91. godinu života. Ipak, za svaki slučaj, zbog poodmakle dobi stigao je u pratnji svoje kćeri Biljane. Ne, nije mu trebalo, Petar je i dalje agiln, sa sudionicima je razgovarao, pozirao je za fotografije, a iako je Vijeće angažiralo osobu za čitanje njegovih

pjesama – on ih je osobno odlučio recitirati u tri bloka, što je svakog puta izazvalo velik pljesak i oduševljenje u publici.

Cijeli ovaj događaj je u stvari bio posveta Petru Gudelju potaknuta od strane književnika Miraše Martinovića koji je još od mladih dana fasciniran Gudeljevim pjesništvom. Mnogo se bavio ovim izdanjem te je riječ o njegovom izboru Gudeljevih pjesama. Tijekom uređivanja Miraš Martinović ju je odlučio nasloviti imenom jedne od Gudeljevih pjesama "Zemlja u jeziku". U samom pozivu Vijeća na ovaj događaj Miraš Martinović iznosi svoje divljenje Gudeljem riječima:

"Pred nama je Petar Gudelj, jedan od najvećih hrvatskih i južnoslovenskih pjesnika. Pjesnik koji je malim stvarima i događajima, viđenjima i vizijama, snovima,

podario univerzum Sve što je ušlo u njegovu pjesmu ušlo je u vječnost. Petar je svemu na što se osvrnuo ili na što je pogledao podario dugo trajanje. Ni naslov ove knjige – ZEMLJA U JEZIKU, nije slučajan. Nametnuo se posve prirodno. Sve što živi na zemlji iu zemlji, a sve je na njoj ili u njoj, dobilo je svoj jezik, poseban, univerzalan, svoje značenje i zračenje. Iz svakog stiha zrači vječnost i svjetlost. Jezik koji ne može umrijeti..."

Predstavljanje knjige započelo je uvodnim govorom moderatora ovog skupa i predsjednika Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba Dušana Miškovića koji je istaknuo da je "ova večer nastavak dugogodišnje iskrene i uspješne suradnje između njih i Hrvatskog nacionalnog vijeća Crne Gore." Naglasio je da suradnja traje već godinama. te da su dosad imali puno zajedničkih programa.

Nakon Miškovića govorio je i predsjednik Hrvatskog nacionalnog vijeća Crne Gore Zvonimir Deković. Kazao je da mu je velika čast pozdraviti sve koji su se okupili u prostorijama Crnogorskog doma te je naglasio da su Petar Gudelj i crnogorski akademik Miraš Martinović svojim prisustvom okupljanju dali dodatni autoritet.

"Mi i Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba surađujemo već skoro dvadeset godina, najčešće na način da mi iz Crne Gore dovodimo umjetnika, pisca ili pjesnika i predstavljamo ga ovdje u Crnogorskom domu u Zagrebu - ili pak obrnuto, Vijeće iz Zagreba predstavlja hrvatskog pisca, umjetnika ili pjesnika kod nas u Crnoj Gori", rekao je Deković.

Ponesen uspjesima na polju kulturne suradnje između Hrvatske i Crne Gore Deković je otišao dalje i kazao da su prema njegovom mišljenju "Hrvatska i Crna Gora samo dvije geografije – i ništa više. Hrvati u Crnoj Gori su autohtoni narod, i Crnogorci u Hrvatskoj su isto tako, i niti vi u Hrvatskoj, niti mi u Crnoj Gori nismo slijepi putnici na dva broda već smo članovi posade tih brodova koji plovo u smjeru boljeg sutra."

Nakon Dekovića je autor, Petar Gudelj u pjesničkom stilu rekao: "Ovo je Miraševa knjiga, a moj je samo materijal od kojeg je on gradio, i na kraju sagradio - kuću, za sebe, i za svoje drage prijatelje, i neka sada u njoj stanuje." Potom se polako pridigao iz stolice i krenuo da recitira svoju pjesmu "Imam zemlju u jeziku" po kojoj je knjiga dobila svoj naslov:

Imam zemlju u jeziku.

Jezik u zemlji.

Zemlju nad jamama,

jezik pun jama.

**Imam Mosor i Velebit
od lubanja.**

Imam mjedeni Mjesec.

Imam medeno Sunce.

Iz lubanja, iz jezika izade.

U lubanju, u jezik, zađe.

Po Mosoru čuvam koze.

Po Velebitu vukove.

U lubanje sadim smokve.

Po jeziku sijem pšenicu.

U očnim dupljama

držim pčele.

Jako je moje vino.

Sladak je moj kruh.

Gušt je med i bistar vosak

iz mojih ulišta.

Nebo mi je u ponorima,

au nebesima zemlja.

*Jednako volim
nebo i zemlju.*

*I sve što gmiže i hoda,
leti i pliva.*

Lisicama i lasicama

kujem krv.

Kopcima

oštrim kljun.

Vukovi kod mene

školuju glas.

Čovječja ribica u mom oku

uči da pliva.

Imam zemlju u jeziku.

Imam jezik u zemlji.

Ne mogu iskopati

zemlju iz jezika.

Ne mogu iščupati

jezik iz zemlje.

Nakon gromoglasnog pljeska, o samoj knjizi, pjesničkome putu i svojim i Gudeljevim anegdota iz prošlosti odlučio je govoriti Miraš Martinović. Spominjao je i dan kada je kao mladi pjesnik prvi put u jednom beogradskom književnom časopisu pročitao jednu Gudeljevu pjesmu.

"Gledao sam i tražio što je to što me odmah toliko vezalo uz tu prvu pjesmu Gudeljevu koju sam pročitao, i shvatio sam – Iliri", otkrio je prisutnima Martinović. Dugo godina poslije Martinović je, ponukan Gudeljevim pjesmama, napisao pjesmu "Nedjelja u Mostaru" koju je posvetio Petru. Pjesma nosi neke zanimljive crtice i anegdote iz Života Petra Gudelja, stoga je Martinović pred okupljenima u Crnogorskom domu prekidao svoje čitanje te pjesme u nekoliko navrata kako bi pojasnio na koje se događaje iz Gudeljevog života pojedine riječi ili stihovi te pjesme referiraju. Posebno je bio zanimljiv prekid čitanja pjesme kod opisa hodanja bosim nogama po Mostaru, što je izravna referenca na situaciju iz prošlosti Petra Gudelja kada je prije mnogo godina, kao mladić, student i mladi pjesnik, u iznošenim cipelama u Mostaru priupitao postolara može li mu popraviti i spasiti iste, na što mu ovaj reče: "Baci ih u Neretvu". I Petar tako i učini, ali u rijeku je bacio i jednu svoju priču

napisanu na dva lista papira, da isprati svoje istrošene cipele nečim lijepim. I otišla je i priča niz Neretvu. Takve i slične, ljudske, male stvari, koje čine život Petra Gudelja, spominjao je u svojoj pjesmi Martinović.

"Prema Jungu postoje Duh vremena i Duh dubina. Duh vremena je ono što se događa danas, ono što je u tijeku, oko nas, a Duh dubina je rijeka ponornica, dubinska rijeka koju ne vidimo ali je osjećamo, odnosno postoji jedan manji broj ljudi koji uopće mogu da je osjećaju, i među njima je Petar Gudelj. Petrova poezija se kreće od Duha vremena jer piše o onome što sanja i što mu se događa, do Duha dubina jer se njegovom poezijom bude dubinske emocije, i mašta. Kroz njega govori tradicija hrvatskog naroda i naših predaka - Ilirskog naroda. Taj rukopis dolazi iz dubine, to su predanja Ilira, predaka. Taj se rukopis ne nudi svakome, samo onome koji može da ga osjeti, razumije i prenese dalje" – rekao je Miraš Martinović o dubini Gudeljeve poezije, nakon čega je autor recitirao još tri svoje pjesme: "Divlja jabuka", "Umro je Matan Nogalo" i "Tri Budimke djevojke"

U nastavku Miraš Martinović se osvrnuo na određenu žal i bol koju osjeća jer Gudeljeva poezija nije dovoljno prepoznata u Hrvatskoj, unatoč tome što je osvojio neke književne nagrade. Primjerice, na Wikipediji piše

nekoliko kratkih biografskih crtica koje su nesrazmjerno njegovoj pjesničkoj veličini. Pišu da je rođen u Podosoju 29. septembra 1933., pišu gdje je pohađao škole i fakultet, te da je uvršten u više antologija poezije i pjesama u prozi. Pišu i da je napisao velik broj scenarija za dokumentarne filmove, te da je bio glavni scenarist u filmu "Vrulja u vrulji" (1996.). Navodi se da danas živi u Baškoj Vodi gdje ima nakladnu kuću "Sveti Jure"...

"Petar Gudelj je daleko iznad svih. On je pjesnik velikog formata a takvima je tijesno u svom vremenu i svojoj domovini čak. Ne treba njemu da bude dijelom udruga, on je toliko velik da je on udruga. Ne treba njemu da bude prepoznat, on spada u jednu bezvremenu veličinu koja će daleko nadživjeti svu vlast i sve političare ovog vremena", kazao je Miraš Martinović, nakon čega je Petar Gudelj, za kraj ovog emotivnog predavljanja njegove knjige, recitirao svoju posljednju pjesmu večeri. "Bože što si Hrvatsku".

Knjigu "Zemlja u jeziku" izdalo je Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, u suradnji s Centrom za kulturu Tivat i Hrvatskim nacionalnim vijećem Crne Gore. Tiskao ju je Skaner studio.

GOSTOVANJE KOLAŠINSKOG TEATRA "KORIFEJ" U ZAGREBU

Tekst i fotografija: Bojan Radulović

Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore Montenegro Zagreb organiziralo je 3.10.2023. kulturnu manifestaciju "Crnogorsko veče u Zagrebu", uz financijsku podršku Savjeta za nacionalne manjine. U MM Centru Studentskog centra gostovali su gosti iz Crne Gore, Teatar Korifej iz Kolašina, predstavom "Žena koja je skuvala svog muža".

Nakon nešto manje od sat vremena ukupnog trajanja predstave oduševljena publika u MM Centru je dugim i gromoglasnim pljeskom pozdravila je sav uloženi trud glumaca Đordija Tatića, Marije Đurić i Jelene Đukić. Komad je nastao po tekstu britanske spisateljice Debbie Isitt, u prijevodu Đorđe Krivokapića, a režiju potpisuju već spomenuti Tatić i Marija Đurić, te glumica

Andelija Rondović, koja je ovom prilikom propustila nastup (njezinu ulogu glumila je Jelena Đukić). Nakon predstave su se glumci, Zoran Rakočević (kazališni redatelj i osnivač Teatra Korifej), te velik dio publike preselio u kafić Teatra &TD gdje su uz pokoje piće razgovarali o predstavi, o Crnoj Gori i Crnogorcima u Hrvatskoj, situaciji u kulturi i ostalim "lakim" temama.

"Žena koja je skuvala svog muža" priča o tretiranju žene kao potrošnog materijala i njezinoj tradicionalno shvaćenju ulozi uslužne domaćice. Žensko pitanje se naravno pokreće poslije godina patnje i nesporazuma, ali i sazrijeva, mijenja se te dovodi do osvješćenja glavne junakinje i solidarnosti među ženama, nauštrb jakog mačističkog muškog principa s druge strane koji se transformira u autodestrukciju. Ljudsko licemjerje

je u centru odnosa. U njegovoj manifestaciji ne postoje zdravi uvjeti da se stvore intimnije veze među ljudima, a život se srozava i banalizira do neprepoznatljivih slojeva lažnosti i isčašenja.

Korifej teatar jedan je od rijetkih predstavnika nezavisne kulturne scene u Crnoj Gori. Društvo je osnovano 2017. godine, iako je cijelih petnaest godina prije toga djelovalo u građenju kulturne scene Kolašina. Od 2017. godine, akademski dramski umjetnici koji su potekli iz ovog grada odlučili su da se svojim punim angažmanom posvete jačanju pozorišta u gradu, pa su se upustili u dvije značajne aktivnosti: Profesionalnu pozorišnu produkciju i međunarodni festival alternativnog teatra Korifej. Festival je do ovog razdoblja doživio osam izdanja i ugostio raznorodne predstave i projekte iz 15 zemalja regije i Europe. Profesionalna pozorišna produkcija može se pohvaliti s nekoliko značajnih naslova: "Krivica", "Žena koja je skuvala svog muža", "Pisma", "Enciklopedija mrtvih", "Nastasja Filipovna", predstava za djecu "Luckasti klovnovi",

Nakon predstave Zoran Rakočević dao je izjavu za medije, za "Pobjedu", u kojoj je istaknuo da su trodnevni boravak u Zagrebu iskoristili da promoviraju sve ono što "Korifej" želi poručiti svojom produkcijom.

"Nijesmo nepoznato ime i ono što radimo kao i refleksi Festivala kojeg organiziramo, nailazimo na razumijevanje i podršku. Pored toga bili smo kvalitetno ugošćeni od naših domaćina iz Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore Montenegro Zagreb. Za dobru organizaciju su se potrudili Bojan Radulović, Nenad Bogdanović, Danilo Ivezić, Duško Mijušković, Milanka Bulatović, mlade i stare snage crnogorske manjine u Hrvatskoj" – zaključio je priču Rakočević.

PREDSTAVLJENA KNJIGA MILANKE MARIĆ: "PREKINUTA PRIČA"

Tekst: Ružica Mitrović Maurović

*Prekinuto sve.
Prekinuta ljubav, a bila je izvor svega
Prekinuta čežnja, žudnja,
Radost dodira, milovanja
Prekinuta priča...*

Knjiga "Prekinuta priča" predstavljena je u sklopu "TIK-a" - Tjedna istarskih knjižnica, projekta Društva bibliotekara Istre, koji se od 2019. godine u devetom mjesecu održava u knjižnicama na području Istarske županije s ciljem promoviranja i povezivanja knjižnica regije.

21. rujna u prepunoj vijećnici Pučkog otvorenog učilišta u Bujama predstavljena je knjiga "Prekinuta priča" Milanke Marić, dugogodišnje članice i dopredsjednice Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore 'Bujština' – Umag. Toliko mnoštvo posjetitelja koji su tražili stolicu više velika dvorana učilišta dugo nije doživjela.

zabrani datum promocije, vidjet ćemo, nije bio slučajan.

Autorica, Milanka Marić, rođena u Prekalama gdje završava gimnaziju a potom životni put nastavlja studiranjem u Rijeci, danas je umirovljena profesorica hrvatskog jezika i književnosti, dugi niz godina ravnateljica Pučkog otvorenog učilišta Buje, samozatajna je spisateljica. Svoj radni vijek provela je u lokalnoj i široj zajednici poznata kao aktivna organizatorica kulturnih i edukativnih događanja i programa, a posebno se istakla u edukativnom poticanju djece i mladih na

stvaranje kulturnih sadržaja i usavršavanje u obrazovnim programima. Za svoje društvene, humanitarne i socijalne aktivnosti dobila je brojna priznanja kao i nagradu Grada Buje 2006. godine.

"Prekinuta priča" autobiografska je knjiga Milanke Marić, nastala izborom dnevnčkih fragmenata, stihova i zapisanih snova iz bilježnica koje je autorica vodila tijekom godina, kako Milanka kaže, radnog naziva "terapija tuge" nakon za nju velikog, nenadoknadivog gubitka uslijed iznenadne smrti supruga, životnog oslonca i partnera, uglednog bujskog profesora fizike, Miroslava Miše Marića, koji je svoj rođendan slavio upravo na 21. rujna.

Knjiga proze i poezije, prepuna vinjeta uspomena, sličica, zabilježenih snova, sjećanja iz autoričinog života, dugo realizirana i obrađivana, nabijena osjećajima, životnom filozofijom i emocijama, ultimativno je ljubavna priča posvećena obitelji, a posebno životnom suputniku i partneru. Mišina prisutnost, pomoć i podrška, naglo prekinuta neočekivanim odlaskom, potakla je autoricu na uobličavanje svog osjećaja beskrajne žalosti i tuge (koju su rijetki iz njenog okruženja, kako je to Milanka osjećala, prepoznavali), u ovo kreativno djelo pisanom rječi, kojim se svojoj životnoj ljubavi odužila za sve što joj je pružio u njihovom zajedničkom, sretnom životu, za nju nikad dovršenom.

I kako urednik knjige Neven Ušumović u svom osvrtu kaže: "u svojoj lirici i u svojim snovima, autorica nastavlja imaginarnu komunikaciju sa suprugom, obraća

mu se, osjećajući u svakom danu, u svakoj obljetnici njegovu prisutnost, ali istovremeno neutješno žaluje za njim, suočena s novim, neumoljivim ritmom života koji se nastavlja i koji je podučava samoći. Suprotstavljajući se protoku vremena i bezdanoj praznini koja se otvorila pred njom, autorica pisanjem priziva supruga, održava uspomenu na njega, daje mu glas, bilježi njegovu prisutnost u snovima, u odsjaju i sjenama ljudi, živih bića i pojava koje susreće. To je pisanje koje se ne može dovršiti, opire se uokviravanju. Milanka Marić svojom knjigom podiže spomenik svome suprugu, spomenik ljubavi čvršći od mramora, a lakši od leptira. Svakim novim čitanjem on se iznova uzdiže i nastavlja u beskonačnost."

Knjiga Milanke Marić, dnevnik je o ljubavi i boli, prekinutoj priči zajedništva, suživota i sreće, i upravo svojom porukom ljubavi i mira koju odašilje izvanredno se uklapa u ovogodišnje izdanje tjedna istarskih knjižnica koji se održao pod sloganom "Knjigom do mira" s osnovnom misli - razvijanje svijesti o posljedicama sukoba, kako za pojedince, tako i za društvo, te ujedno obilježio Međunarodni dan mira šaljući poruku mira i naglašavajući važnost tolerancije, suradnje i nenasilnog rješavanja svih sukoba, koji se slavi 21. rujna, upravo na dan kada je održana promocija "Prekinute priče".

26. listopada ova knjiga uspomena, minijaturno nanizanih storija "Prekinuta priča" Milanke Marić, doživjela je i svoje drugo predstavljanje, u opetovano posjetiteljima

punoj dvorani Gradske knjižnice u Umagu, sudjelujući tako u nacionalnom programu manifestacije Mjesec hrvatske knjige, koju na državnom nivou od 1995. godine organiziraju knjižnice diljem Hrvatske uz pokroviteljstvo Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, s glavnom ovogodišnjom temom: "Nek' ti riječ ne bude strana(c)", a kojom se promiče kultura čitanja i pisanja kao izrazito važnih društvenih vrijednosti.

Nositelj, voditelj i moderator programa večeri Neven Ušumović, ravnatelj gradske knjižnice, ujedno i jedan od urednika knjige, uz pomoć suradnice Lorene Monike Kmet, urednice i recitatorke, svojim su komentarima i pročitanim odlomcima iz knjige vrlo živopisno prikazali i dočarali prisutnima svu emotivnu snagu Milanke knjige. Tome su pridonijele i recitatorica Milena Marić Čupić čitajući stihove i članice vokalnog sastava "Romansa" iz Buja, vrhunskom izvedbom popularne crnogorske pjesme "Još ne sviće rujna zora".

Obraćajući se prisutnima te večeri, jedna od prisutnih gledateljica, komentirajući magičnu privlačnost Milančinog djela naglasila je: "Poštovani, moram ovaj moj dojam iskazati, kad krenete čitati knjigu Milanke Marić ne možete prestati, ona vas jednostavno hipnotički vuče, vuče da čitate dalje i dalje, do kraja, i ne, njeni tekstovi, iako izgledaju, nisu tužni, iako puni boli, ta bol je ljubav. Oni su sjećanje na jednu ljubav, ljubav koja je energija, koja ne nestaje, koja je oko nas, ljubav koja jedina može spasiti i nas i ovaj svijet, a, kako je sve oko nas energija, poruka slijedi: uzmimo najbolji dio te energije – to je Ljubav".

Dana 9. studenog u organizaciji Centra za manifestacije i kulturu Novigrad uz suorganizaciju Gradske knjižnice

Novigrad-Cittanova održat će se i treće predstavljanje knjige "Prekinuta priča" u Centru za manifestacije i kulturu Grada Novigrada.

Knjiga Milanke Marić tiskana je u nakladništvu Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Bujština" – Umag, uz financijsku podršku institucija Grada Umaga na kojoj im i autorica i Društvo Crnogoraca iz Umaga svesrdno zahvaljuju, kao i svima onima koji su u njenom predstavljanju sudjelovali.

Trebalo je

*Trebalo je zajedno zvijezdama
treptaje i padove dugo brojati,
trebalo je zore zaustavljati,
naporne dane preskakati
zvjezdanim noćima
ljubav i tajne otkrivati.*

*Tvojim odlaskom
otišlo je pola mene,
još sam tu i pratim
zvjezdane staze,
još uhode me uspomene.*

*Gledam, zvijezde trepere
vesele se, padaju, plešu,
ponekad kao da šapću
zavidim im, tebe su srele.*

CRNOGORSKI MELOS U VRBOSKOM

Tekst: Nikola Lučić; Fotografija: Želimir Novaković

I ove 2023. godine, Nacionalna zajednica Crnogoraca Rijeka dobila je poziv za učešće njezinog zbora "Montenegri" u programu Bundevidade 7. i 8. listopada, za koju Općina Vrbovsko već devetnaesti put organizira i posvećuje proizvodnji atraktivnih plodova bundeve koje dosežu i do 75 kg.

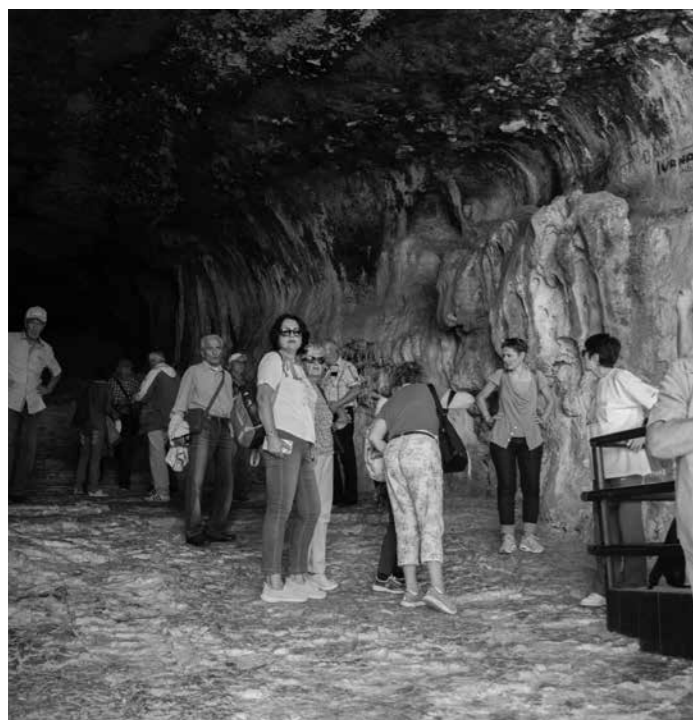
U kulturno zabavnom dijelu te etno gastronomske zabave, zbor "Montenegri" nastupio je sa tri stare crnogorske pjesme: "Djevojka je momku prsten povračala", "Vezak vezla lijepa djevojka" i "Gledala sam s Koma plava".

Sudeći po aplauzu, publika je lijepo prihvatila melos. Zbor je nastupio pod ravnanjem voditeljice zbora maestre Ljubov Judčenko Košmerl koja sve ove godine uspješno vodi riječke raspjevane Crnogorce.

UPOZNAJMO HRVATSKU: VRSAR - ROVINJ

Tekst: Čana Pilić Drobnyak; Fotografija: Nikola Bešlić

Nacionalna zajednica Crnogoraca Rijeka organizirala je izlet u programu "Upoznajmo Hrvatsku" brodom Vrsar - Limski kanal - Rovinj. Vrsar se smjestio na malenom brežuljku uz zapadnu obalu Istarskog poluotoka. Ima svoj arhipelag od nekoliko nenaseljenih otočića i dosta veliku marinu.

Limski kanal dug je 12 kilometara. Nastao je tako što je u potopljeno korito rijeke Pazinčice prodrlo more. Tokom vožnje zaustavili smo se kod Gusarske špilje (špilje Sv. Romualda). Neki su je razgledavali, a neki se kupali. Svatko je uživao na svoj način.

Nakon ručka na brodu riječki Crnogorci baciše sidro u more kod Rovinja – najpopularnijoj turističkoj destinaciji u Istri. Stari dio grada proglašen je spomenikom kulture. Crkva Sv. Eufemije (zaštitnice grada) je glavna turistička atrakcija. Sagrađena je u 10. stoljeću a zvonik joj je visok 62 metara.

O MIRKU KOVAČU - SCENARISTU

Tekst i fotografija: Bojan Radulović

U Galeriji Kranjčar u Zagrebu održao se 7.9.2023. važan i interesantan okrugli stol pod nazivom "Kovač scenarist", posvećen scenarističkom radu svjetski poznatog crnogorskog književnika Mirka Kovača. Uz brojne druge književne manifestacije ovaj okrugli stol bio je dijelom Festivala svjetske književnosti koji se između 3. i 8. septembra održao na nekoliko lokacija u Zagrebu.

Prostor Galerije poslužio je kao izvanredna platforma za nijemu prisutnost Mirka Kovača kroz audio-vizualan medij koji je publiku okruživao sa svih strana, odnosno sa svih unutarnjih zidova Galerije. Ispred publike, a iza leđa dionicima okruglog stola, prikazivali su se ponavljajući dokumentaristički crno-bijeli filmski snimci Mirka Kovača sa skupova kojima je u društvu drugih uzvanika nazočio u prošleme stoljeću,

a na zidovima lijevo, desno i iza leđa publici izložene su slike njegove supruge, slikarice Slobodane Matić Kovač. Za Mirka Kovača, koji je rođen u Petrovićima kod Nikšića u Crnoj Gori, često se ističe da je bio hrvatski i srpski književnik i autor televizijskih drama i filmskih scenarija - no u zadnjoj fazi svojeg života počeo se vraćati svojem crnogorstvu a bio je i dionikom Pokreta za nezavisnu i evropsku Crnu Goru.

Okrugli stol otvorio je Seid Serdarević - pisac i vlasnik poznate nakladničke kuće Knjižara Fraktura – i to praktički na nogama i blizu izlaza iz Galerije - jer je morao ići dalje poslom vezanim uz Festival svjetske književnosti. No ne prije nego što je obavijestio oko tridesetak nazočnih u publici ukratko na koji dio rada Mirka Kovača će se ovaj okrugli stol usredotočiti, a predstavio je i dionike skupa: Moderatora Brunu Kragi-

ća, redatelja Branka Ivandu te spisateljicu, scenaristicu i redateljicu Doru Šustić. Na žalost, najavljeni dionik okruglog stola redatelj Lordan Zafranović nije mogao biti nazočan jer je zapao u komplikacije vezane uz snimanje svojeg novog filma.

Nakon Serdarevićeva odlaska okrugli stol je preuzeo moderator Bruno Kragić, filmolog i enciklopedist koji je od 2020. godine glavni ravnatelj Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Predstavio je nazočnima ostale dionike te u svojoj uvodnoj riječi napomenuo da je redatelj Lordan Zafranović, svjestan da je njegovo sudjelovanje bilo najavljavano i s interesom očekivano, snimio na Facebooku video u kojemu se ispričava zbog svojeg izostanka. Kragić je uz dozu osjećaja žaljenja spominjao "Dane Mirka Kovača", manifestaciju koja se nekoć svake godine održavala u Rovinju, a koje više bezrazložno nema – jer književnik ovakvog statusa sasvim sigurno nije zaslužio da više nema nikoga tko bi se potrudio nastaviti održavati takvu manifestaciju. Također je istaknuo zanimljivu opservaciju:

"Scenarij je jedna uistinu neobična literarna forma jer ona jedino postoji unutar druge forme – audio-vizualne."

Nakon Kragića govorio je Branko Ivanda a svoje izlaganje započeo je se nečime što je njega iznimno fasciniralo kod Kovača:

"Mirko je uvijek tražio karaktere. Stalno ih je u svojem

privatnom životu tražio ili bi mu se sami ispriječili pred put – i onda ih je ubacivao u svoje filmove i kroz njih u biti gradio cijeli scenarij. Nekima manje upućenima se čini da su ti brojni, mali, epizodni karakteri u filmu možda suvišni – ali oni to nikako nisu - oni grade tkivo filma te služe objašnjavanju ponašanja glavnih likova jer Mirko nije volio pisati opsežne psihoanalize u svojim djelima i scenarijima – on je htio da činjenice govore za sebe, da glavne likove upoznamo i shvatimo kroz njihova djela i njihove interakcije s tim epizodnim likovima."

Kao primjer tome Ivanda je istaknuo scenarij filma "Lisice" u kojemu postoji niz epizodnih likova koji se

samo čine razbacani, ali svaki od njih ima neku funkciju. *"Pogledajte samo tog lokalnog redikula kojega glumi Ivica Vidović ili pak starijeg borca kojemu se svi s poštovanjem klanjaju da bi se na kraju, kada ga uhapse, ti isti ljudi savili u stranu niz koju puše vjetar i promijenili priču te ga doslovce popljuvali. Manji likovi kod Kovača snažno utječu na glavne likove i na radnju od početka do kraja"*, dodao je Ivanda.

Dora Šustić se na to nadovezala rekavši da su sa njezinog stajališta pripadnice mlađe generacije pisaca, scenarista i redatelja - romani Mirka Kovača izvrsni za uprizorenje u današnje moderno doba. Svoj stav obrazložila je činjenicom da je današnja generacija pod velikim utjecajem ne samo filmova nego sve više i serija koje prati velik broj svjetske populacije, pa bi se djela Mirka Kovača, sa svojom kompleksnošću i brojnim likovima, izvrsno uklopila kao materijal za neku modernu adaptaciju u obliku serijala. Dora Šustić je studirala u Češkoj i njezino otkrivanje lika i djela Mirka Kovača došlo je nešto kasnije a posebice su je zadnjih godina počeli fascinirati pojedini Kovačevi romani kao recimo "Malvina" koji joj je i osobno iznimno važan u okviru njezinog poimanja književnosti na svjetskoj razini. Kao i Ivanda, i ona potvrđuje da je prema svemu što znamo o Kovaču, te prema svemu što je tijekom života

napisao, jasno da je Mirko Kovač bio istraživač života čije je rezultate onda koristio kao materiju za svoj rad.

"On kao da je radeći na jednom filmu već crpio inspiraciju za sljedeći. On nije radio od projekta do projekta – njegov cjelokupni životni rad u stvari je jedan kontinuirani projekt", dodala je Šustić.

Branko Ivanda kazao je da je Kovač bio jedan od rijetkih scenarista koji nakon pisanja scenarija nije išao dalje svojim putem nego bi nastavio surađivati na filmu, bio bi stalno prisutan na snimanju i u stalnim razgovorima s redateljem, a Šustić je na to dodala da se zna da je Kovač, želeći vidjeti u kojem smjeru se ide s kompletiranjem filma koji se snimao po njegovu scenariju, išao toliko daleko da je čak sjedio i u filmskoj montaži. Time su Ivanda i Šustić u stvari potvrdili ono što poznavatelji i prijatelji Mirka Kovača već odavno znaju, a to je da je bio iznimni perfekcionista.

Na kraju ovog iznimno zanimljivog događaja Branko Ivanda završio je okrugli stol obrativši se nazočnima humoresknim oprostajnim riječima:

"Čitajte Mirka Kovača i Šegrta Hlapića."

IZLOŽBA MARKA VRDOLJAKA I DIMITRIJA POPOVIĆA

Tekst: Olja Fazlović

"One su ovdje" naslovljena je zanimljiva izložba umjetničkog fotografa Marka Vrdoljaka i renomiranog akademskog slikara Dimitrija Popovića, a koja je otvorena u rovinjskom Centru vizualnih umjetnosti Batana. Postav spaja fotografsku i slikarsku umjetnosti u jedinstvenu vizualnu cjelinu i izložbu koja se sastoji od 21 djela dimenzija 70 x 100 cm.

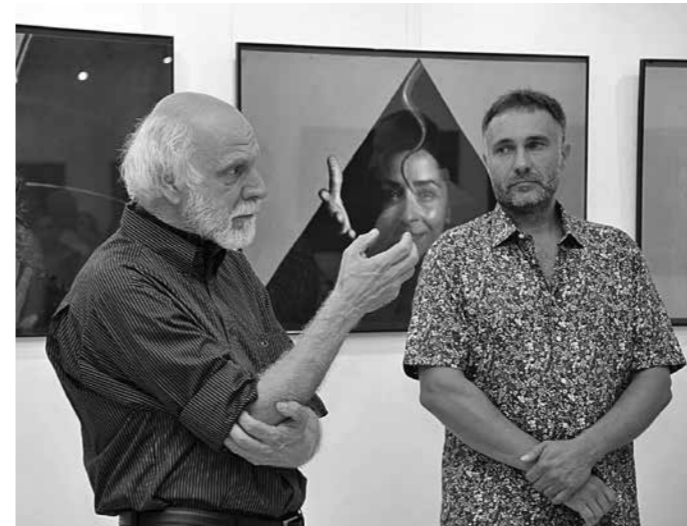
Ilustracija

Projekt "One su ovdje" govori o ženskoj snazi, ženskim osjećajima i ulozi žene u današnjem svijetu kroz povijesni prikaz i definiciju uloge žena prema biblijskim motivima.

Modeli koji su pristali sudjelovati u ovom projektu su istaknute javne osobe: Nina Badrić, Franka Batelić,

Maja Bajamić, Mia Begović, Zrinka Cvitešić, Gina Damjanić, Mia Dimšić, Nika Fleiss, Tereza Kesovija, Zdenka Kovačiček, Anđa Marić, Sandra Perković, Alma Prica, Ana Rucner, Severina, Jelena Veljača, Ana Vido-
vić, Alka Vuica, Matija Vuica, Vanda Winter i Tihana Harapin Zalepugin.

One su fotografirane u specifičnim svjetlosnim uvjetima s točno predefiniranim izrazom lica, mimikom, pogledom i govorom tijela te svaka od njih predstavlja točno određenu žensku ulogu definiranu prema biblijskoj ikonografiji. Nakon fotografiranja i obrade fotografija iste su isprintane na slikarsko platno dimenzija 70 x 100 cm te je na njih umjetnički utjecao akademski slikar Dimitrije Popović s dodatnim slikarskim intervencijama na svakoj pojedinoj fotografiji sukladno ulozi žene kojom je portret inspiriran.

"U ovom projektu Marka Vrdoljaka i Dimitrija Popovića tri su bitna elementa: fotografija, gluma i slika. Pred nama se nižu karizmatične žene poznate iz prošlosti, mitova i Biblije koje pripadaju građi na kojoj je izgrađena kultura Zapada, civilizacija kojoj pripadamo. No, fotografija, slika i gluma ne povezuju ovaj projekt u cjelinu, još ga ne razumijemo sasvim. Ono što će ga pojasniti to je pojam ilustracije. Pritom mislim na ilustraciju na najvišoj estetskoj i etičkoj razini, onakvu kakva je ispunjavala evanđelja i manuskripte i koja je napokon uvijekvečena kao krunsko remek-djelo u Sikstinskoj kapeli. Ilustracija kao skladan i poticajan

odnos između slike i priče, između slike i riječi, između slikarstva i imaginacije koja pije iz istih duhovnih izvora, ili da to kažem uobičajenim riječima vezanim za ovaj projekt; riječ je o ilustraciji u kontekstu nove suvremene interpretacije dubokih i prastarih sadržaja, ističe likovna kritičarka Branka Hlevnjak.

- Svaka je žena pozvana u ovaj projekt mogla odabrati ulogu koju će odglumiti pozirajući Marku ako ova već nije bila "rezervirana". Pozirajući svaka se od njih nastojala uživjeti u lik koji glumi, pronalazeći mimiku, geste, izraz lica i očiju te položajima ruku dati traženu nijemu scenu bez ikakvih drugih rekvizita, maksimalno se poistovjećujući s povijesnim heroinama. Sve su one fotografirane na bezličnoj pozadini bez tragova suvremene odjeće, portretno s poprsjem kojim je trebalo izraziti psihološko stanje, ali ne njihovo iz sadašnjosti, nego ono imaginarno s puta u koji su krenule ovim neobičnim vremeplovom., kaže Hlevnjak.

Biblijske žene

- Sa zadovoljstvom sam prihvatio poziv umjetničkog fotografa Marka Vrdoljaka da radimo na zajedničkom projektu koji je za temu imao biblijske žene. Ovaj mi je poziv bio zanimljiv i zato što sam prije desetak godina napravio tri ciklusa crteža, slika i oslikanih fotografija, koji su bili inspirirani trima biblijskim ženama: Juditom,

Salomom i Marijom Magdalenom. Također sam napisao tekstove za objavljene monografije o spomenutim ciklusima te knjigu likovnih eseja iste tematike pod naslovom "Eros, krv i svetost".

Proces rada u suradnji s Markom Vrdoljakom se odvijao kroz dvije faze - fotografsku i slikarsku. Marko je odabirao modele. Premda bi me prethodno konzultirao o svom izboru, bio sam uvijek suglasan s autorovim prijedlogom, tim prije, jer je Markova ideja bila da dvadeset jedna biblijska žena bude utjelovljena u likovima hrvatskih poznatih i popularnih ženskih osoba. Smatrao sam da Marko treba imati potpunu autonomiju

u njegovom dijelu rada u kojem je pokazao svoj poseban fotografski rafinman. Nastao je niz od dvadeset jedne izvanredne crnobijele fotografije koje su pretvorene u također crno bijele printove veličine 70x 100 cm. Tako sam dobio jedan monumentalni friz ženskih fizionomija koje su svaka na svoj način pred Markovim objektivom izražavale svoj doživljaj starozavjetne ili novozavjetne žene koja im je bila namijenjena, od pramajke Eve do Marije Magdalene. Želio sam ostvariti ravnotežu između fotografiranog i naslikanog. Zato sam koristio one likovne izražajne mogućnosti koje sam smatrao najprikladnijim od krajnje pojednostavljenih, apstraktnih elemenata do složenijih figurativnih simbola. Želio sam kontekstualizirati ponaosob svaki ženski lik u onom smislu u kojem se označava posebnost njegove sudbine, odnosno psihološki profil lika žena kakav poznajemo iz povijesti religije odnosno kulture. Ta je vizualizacija ostvarena slikanjem akrilikom, temperom i olovkom u boji, bila na neki način likovni ekvivalent usuda prezentiranih junakinja, ističe Dimitrije Popović.

Zaokružena priča

- Nije bilo nimalo lako, meni kao fotografu, krenuti u ovaj projekt. Budući da je fotografija nijema umjetnost koja sama za sebe, bez dodatni riječi i sadržaja iznosi i stvara gotovu i cjelovitu priču, uvijek, do ovoga pro-

jekta, nastojao sam svakom pojedinom fotografijom formirati zaokruženu priču o emociji - bilo da sam je dočaravao kroz nijanse boja, strukture sadržaja, igru svjetlosti i mraka ili detalje skrivene u sjenama kojima izazivan gledaoca na istraživanje. Naime, ovaj puta sam morao fotografijom ispričati samo dio sadržaja, znajući da je moj dio izričaja samo polovina gotovoga djela koje će u potpunosti dobiti značenje tek nakon intervencije nevjerojatnog Dimitrija Popovića i njegove kreativnosti. Bilo je to putovanje koje je zapravo teško opisati i zbog činjenice da niti ja niti Dimitrije nismo u trenutku fotografiranja imali nikakvu ideju kako će

zapravo izgledati finalno djelo i kojim će putem Dimitrijeva kreacija otići.

Imali smo kao predložak popis žena, izvukli iz literature njihove osnovne osobnosti te dali taj popis svim našim predivnim modelima da same odaberu koji biblijski lik žele utjeloviti. U početnoj sam se fazi pogrešno fokusirao na imaginaciju onoga što bi na mojoj fotografiji kasnije Dimitrije mogao nadodati (ili oduzeti) pa sam koncept portreta pokušao bazirati na pretpostavkama za koje nisam imao nikakva temelja osim vlastite mašte. No ubrzo sam shvatio da moja mašta i kreativnost nije nužno i Dimitrijeva te da se vodim krivim mislima u kreiranju svoga rada. Nakon 18 mjeseci razgovora s modelima i fotografskog rada, nastao je niz od dvadeset i jedne fotografije koje sam potom obradio i isprintao na pamučni papir u crno-bijeloj tehnici. Ovaj je opus koji nas vodi do same same esencije žene i ženstvenosti, ispričan kroz davno zapisane tekstove no opet je vrlo živ i stvaran u trenutku u kojem postojimo. Poetski tekstovi fra. Ante Vučkovića, koji se nalaze uz svako pojedino djelo, dodatan su putokaz za daljnje proučavanje i razmišljanje o tajni žene, za koju sam siguran da ovaj opus neće razotkriti no vjerujem da tajne postoje s razlogom i čine naše živote zanimljivijima i svakako su izvor inspiracije, kaže i Marko Vrdoljak.

NIKOLA DOBROVIĆ

ISTORIJA GRADITELJSTVA NA TLU CRNE GORE XXII.

Tekst: Slobodan Bobo Mitrović

On je oličenje moderne arhitektonske misli i do danas neprevaziđeni stvaralac: arhitekt, urbanist, graditelj, pedagog, pisac, mislilac, filozof, hrabri pokretač novih promišljanja u arhitekturi. Govorio je: "Za borbu mišljenja potrebne su samo dvije stvari: borbenost i postojanje misli"

Grad dobija na ugledu, kada u njemu postoje objekti arhitekta **Nikole Dobrovića**. Ta srećna okolnost se desila Pragu, Dubrovniku, Herceg Novom i Beogradu, što olakšava dolazećim naraštajima izučavanje njegovog stvaralaštva.

Nikola Dobrović (1897–1967) oličenje je moderne arhitektonske misli i do danas neprevaziđeni stvaralac: arhitekt, urbanist, graditelj, pedagog, pisac, mislilac,

filozof, hrabri pokretač novih promišljanja u arhitekturi. Govorio je: "Za borbu mišljenja potrebne su samo dvije stvari: borbenost i postojanje misli". Bio je počasni dopisni član Kraljevskog instituta britanskih arhitekata - RIBA, London (1959), dopisni član JAZU (1963), akademik SANU (1965) i član desetine domaćih i stranih asocijacija i udruženja.

Rodio se u Pečuju kao mlađi brat poznatog slikara **Petra Dobrovića**. Studije arhitekture je započeo u Budimpešti (1915), nastavio i diplomirao u Pragu (1923) gdje počinje karijeru u ateljeima čeških arhitekata, kasnije samostalno, priklanjajući se intenzivno pokretu moderne.

Na poziv **Koste Strajnića** (1887-1977), historičara umjetnosti, dolazi u Dubrovnik, konzervativnu sredinu,

sa ciljem da podstiču savremene procese u arhitekturi i umjetnosti, u čemu je donekle uspio (1934-1941). Polemike iz tih predratnih vremena aktuelne su i danas na temu "stara-nova shvatanja". Realizuje niz privatnih vila modernističkog stila: kubičnih formi, naglašene tektonike, dinamičnih sklopova, izraslih iz funkcije objekta. Na svom remek djelu **Grand hotelu** na Lopudu (1936) stvara i novi kvalitativan ambijent, ravnopravno komponujući hortikulturu, oblikovno i sadržajno sa originalnom baštenskom opremom, komparativno sa arhitekturom hotela. Kapetan **Antun Sesan**, investitor Grand hotela, ima značajnu ulogu u stvaranju ovog remek djela, što je Dobrović uvijek isticao da su želja i povjerenje investitora jednako značajni koliko i arhitekt-projektant.

Pridružio se NOP-u Jugoslavije 1943. godine i sa grupom stručnjaka radi na pripremama za poslijeratnu obnovu zemlje. Za direktora Urbanističkog instituta NR Srbije postavljen je 1945. godine, a 1946. za direktora Urbanističkog zavoda grada Beograda. Radikalnim, odvažnim vizionarstvom nije se uklapao u metode ondašnje vlasti tako da nije dugo ostao na važnim ključnim funkcijama.

Arh. **Spasoje Krunic** kasnije kaže: "Bio je to pravi čovjek na pravom mjestu, u pogrešno vrijeme, u pogrešnoj sredini".

Urbanistička koncepcija Novog Beograda (1946-48); Zgrada Državnog sekretarijata narodne odbrane – Generalštab, (1956-63) sada u ruševnom stanju poslije bombardovanja 1999. godine su njegova jedina djela u Beogradu.

Postaje profesor Arhitektonskog fakulteta BU (1947-1967), gdje 1951. uvodi novi predmet - Savremena arhitektura.

O njemu su napisane desetine knjiga, publikacija, naučnih radova od mnogih autora, baveći se stvaralačkim ciklusima: Praškim (1923-34), Dubrovačkim (1934-43) i Beogradskim (1945-67). Period stvaralaštva u Herceg Novom i Igalu slabo je tretiran. Prof. dr **Marta Vukotić Lazar**, historičar i teoretičar arhitekture u knjizi "ARHITEKTA NIKOLA DOBROVIĆ Život djelo i doba kome je pripadao" (2018) i prof. dr **Veljko Radulović** posvećuju pažnju Hercegovskom ciklusu.

Dječje odjeljenje Zavoda za fizikalnu terapiju u Igalu (1962) dosljedno je njegovoj prostornoj filozofiji i ličnom autorskom stilu. On je među rijetkim arhitektima koji je crtao ono što je mislio i što je govorio. Primjer je potpune usklađenosti misli i djela.

U Igalu je demonstrirao svoju teoriju o "pokrenutom prostoru" vođen novim saznanjima u psihologiji da čovjek percipira prostor u svojoj svijesti, pokrenutim slikama. On proučava odliku vremena u slikama u kojima nalazi i spaja arhitekturu, nauku i umjetnost. Iz tih saznanja arhitekturu objekta rješava odnosom komponovanja masa, jakih volumena, vizuelne energije, ekspresije, sekundarnih detalja. Struktura arhitektonskog djela suprotstavlja se trodimenzionalnoj geometriji, tj. antičkoj statičnoj predstavi o apsolutno lijepom. Objekat je sklop stereometrijskih oblika, što je rezultat njegovog višedimenzionalnog shvatanja ekspresivnog arhitektonskog organizma. Ideja vodilja Dobrovićeve urbanističke i arhitektonske misli je da se neposredno okruženje mijenja sa duhom vremena, sa neophodnim očuvanjem karaktera ambijenta. Zato je u Dubrovniku i Herceg Novom poseban predmet Dobrovićevog interesovanja upravo kulturno nasljeđe u novoj urbanističkoj dispoziciji.

S obzirom da je Generalštab u Beogradu u ruševnom stanju, Dječja bolnica u Igalu je jedini primjerak Dobrovićeve arhitekture "pokrenutog prostora".

Realizovani objekti prepoznatljivi su u arhitekturi Herceg Novog: Regulacioni plan od Igala do Meljina (1953); Recepcija i portirnica u lječilišnom centru u Igalu (1958, srušeno 1972); Mauzolej palim žrtvama na Savini (1960); Zgrada PTT (1962); Dogradnja zgrade NO Opštine (1962).

Veliki broj projekata nije uspio da realizuje: hotel "Igallo" (1952-1960); Zgrada Zavoda za fizioterapiju i medicinsku rehabilitaciju "Dr Simo Milošević" (1959); Stambena zgrada (1959); Autobuska stanica (1960); Sindikalno odmaralište (1962), novo zdanje hotela "Boka" (1961); Republički plivački centar, Gradska kafana, Ekspres restoran, Dom kulture (1962).

Napisao je preko stotinu tekstova, članaka i neponovljivih rasprava objavljenih u zbornicima, kongresnim publikacijama i stručnim časopisima. Za potrebe nastave na Arhitektonskom fakultetu napisao je pet knjiga iz oblasti urbanizma i šest iz oblasti arhitekture.

Apsolutno posvećen arhitektonskoj misli, snažan borbeni vizionar, Nikola Dobrović bio je čvrsto uvjeren da se dobrom arhitekturom može rješavati sveukupna složenost čovjekovog bitisanja.

ARHITEKTURA U DOBA KRALJA NIKOLE

Tekst: Dragica Đurašević Miljić

Crnogorska moderna umjetnost ima svoju istoriju. Nažalost, ona još nije napisana i kompletirana ni za jednu likovnu disciplinu. U ovom članku namjera nam je da ukažemo na veliki i važan korpus neistražene arhitekture sa kraja XIX i početka XX vijeka, iz vremena vladavine knjaza-kralja Nikole I Petrovića. Pisanje ovog segmenta crnogorske istorije umjetnosti, nadamo se, doprinijelo bi i sazrijevanju svijesti o potrebi zajedničke brige za sudbinu cjelokupne naše kulturne baštine. Željeli smo, takođe, ovim radom da damo makar mali doprinos čuvanju identiteta gradova i varoši koji su u vrijeme kralja Nikole dobili svoju određenu gradsku fizionomiju.

Podsjećamo, Crna Gora je u svojoj viševjekovnoj istoriji prošla kroz nekoliko državnih i kulturnih faza koje su zbog nenaklonjenih joj istorijskih prilika i neprekidne borbe za samoodržanje, opstanak i slobodu bile nemilosrdno prekidane. Temelji novovjekovnoj državi postavljeni su dolaskom dinastije Petrović na čelo Crne Gore. I pored ranijih nastojanja, tek od 1878. godine, od Berlinskog kongresa, može se govoriti o opštem crnogorskom preporodu, pa i o kulturnom.

Sticanjem državne nezavisnosti i samostalnosti, skoro trostrukim teritorijalnim proširenjem i novooslobođenim varošima i gradovima, privrednim i kulturnim razvitkom, reformama u državnoj upravi, prosvjeti, obrazovanju, osnivanjem škola, dolaskom izvanjaca i stranaca, ali i školovanjem sopstvenih kadrova stekli su se uslovi za ukupan razvitak crnogorskog društva.

Uspostavljanje diplomatskih veza sa velikim evropskim silama i drugim zemljama, sa Sjedinjenim Američkim Državama, i otvaranje njihovih diplomatskih predstavništava na Cetinju, doprinosili su kulturnom razvoju, brzem i na širem nivou.

Podizanje nekoliko reprezentativnih poslanstava i legacija na Cetinju, kao i dolazak evropskih arhitekata, osim nove kulturne klime donosi i novi duh i ističe novopodignuta zdanja kao uzore. Angažman stranih graditelja na podizanju zgrada za poslanstva znači i

prihvatanje određenih stilskih obilježja arhitekture zemalja iz kojih su dolazili. Takođe, projektanti, graditelji i izvođači ostavljaju svoj lični stvaralački pečat na zgradama u čijem podizanju učestvuju. Na taj način zapravo stvaraju most između tradicije i novih stilova što je upravo i obilježje evropske arhitekture s kraja XIX i početka XX vijeka. To je vrijeme kada i crnogorski gradovi prelaze iz svoje duge, spore evolucije u revolucionarnu fazu "modernizacije", sa zakašnjenjem od samo nekoliko decenija u odnosu na Evropu. Razumije se, ne u obimu velikih evropskih gradova, ali prilagođeno našim uslovima, značajno.

Potom, bogatiji sloj Crnogoraca (zanatlije, trgovci, gostioničari, preduzetnici, političari) nastojao je da i svoje objekte za stanovanje i rad podiže drugačije u odnosu na tradicionalnu crnogorsku arhitekturu. Njihova novopodignuta zdanja, za ono vrijeme i prilike zapravo graditeljski poduhvati, svjedoče o statusu i posebnom ukusu naručilaca koji slijede uzore iz neposrednog okruženja, ali i one koje za sebe i svoju porodicu podiže kralj Nikola, ne samo na Cetinju, nego i u Podgorici, Baru, Nikšiću, Danilovgradu, Ulcinju...

Nova obilježja arhitekture imaju i zgrade koje, uprkos skromnim mogućnostima vladajuće kuće i opštem siromaštvu u zemlji, Nikola Petrović obezbjeđuje za škole, upravu, pošte, bolnice, banke, pozorišta, hotele, željezničke stanice. Mada su u pitanju tek započete inicijative i nejasno artikulisane ideje, ipak je tendencija novog i drugačijeg vidljiva. Postepeno, arhitektura nastala u ovo vrijeme, iako strane provenijencije, srasla sa ambijentom u kome je podignuta, ostaje prepoznatljivo obilježje. Danas su ova zdanja ne samo spomenici, svjedočanstva istorije, nego i dokumenti o razvoju stilskih obilježja, uticaja i prožimanja. Svojim osnovnim stilskim karakteristikama, svim sredstvima arhitekture, ove se kuće suprotstavljaju duboko uvriježenoj tradiciji.

U vremenu o kojem je riječ pojedina naselja, prije svih Cetinje, zaličila su makar malo na Evropu, počela su da prihvataju nove, građanske vrijednosti, temelje savremene urbane kulture, koje i danas baštinimo.

Tada je otpočela važna graditeljska djelatnost koja je prihvatila uticaje zapadnoevropske arhitekture i njenih stilskih i funkcionalnih osobenosti. Promijenila su se mjerila i životna koncepcija nove građanske sredine, koja je formirana od trgovaca, ljudi na vlasti i intelektualaca koji sve više prihvataju zapadnjačku kulturu, njen način života, pa tako i arhitektonske slogove i urbanistička rješenja

Stoga, naš cilj jeste da ukažemo na neophodnost upoznavanja svih vrijednosti onovremene arhitekture na području Crne Gore, odnosno njenih osobenosti koje su sadržane upravo u spremnosti malih, provincijalnih sredina da prihvate jednovremeno egzistiranje istorijskih stilova kao i elemenata avangardne evropske arhitekture – sve varijante neostilova aktuelnih na prelomu dva vijeka, od elemenata gotike, renesanse, baroka i klasicizma do secesije, umjetničkog pravca koji je tek počeo da se pomalja na evropskom kulturnom nebu i predstavlja ulaz u epohu modernizma. Posebnost ove arhitekture je što se radi o stilovima koji na svom izvorištu, prije svega u zapadnoevropskim zemljama, imaju svoj razvojni tok kojeg kod nas nema. Ali, to ne

umanjuje značaj naših građevina kod kojih postoji, kao kuriozitet, egzistencija svih faza moderne evropske arhitekture i na koje i želimo da podsjetimo ovom prilikom.

Građevine o kojima je riječ nalaze se u svim većim mjestima u Crnoj Gori i sve one nose u sebi dio tradicije podneblja u kom su podignute kao i novine koje donosi novo vrijeme. Zajedno čine da Crnu Goru možemo posmatrati kao jedinstven kulturni prostor kroz arhitektonsku djelatnost posljednjih decenija XIX i na početku XX vijeka. Ove građevine važne su za valorizaciju cjelokupne moderne crnogorske arhitekture. Mi smo se opredijelili da ukratko podsjetimo samo na one ključne, najreprezentativnije primjere. Želimo da ukažemo na neophodnost njihove ozbiljne naučne obrade što znači da treba biti vrlo oprezan u proučavanju stilova i, u komparativnoj metodi, donositi sudove zasnovane na analizi i posmatranju pojedinačnih objekata kao i na arhivskoj i dokumentarnoj građi. U crnogorskoj historiografiji ne postoji još uvijek sveobuhvatnih studija koje bi na ovaj način tretirale navedeni korpus građevina. Opredijelili smo se da u ovom članku o pojedinačnim spomenicima damo samo osnovne podatke, da podsjetimo na njih i na stanje u kojem se danas nalaze. Svjesno smo izbjegli da govorimo o stilskoj analizi arhitektonskih spomenika sa kraja XIX i početka XX vijeka, upravo smatrajući da je to moguće tek nakon ozbiljnog naučnoistraživačkog rada koji je za ovaj period graditeljstva neophodan.

Potrebno je napomenuti da smo se o kategorizaciji i stanju spomenika o kojima je riječ informisali na osnovu Izvještaja o stanju nepokretne kulturne baštine u Crnoj Gori iz septembra 2005. godine, a koji je objavljen i kao dio posebne publikacije Ministarstva kulture i medija 2006. godine (Stanje kulturne baštine Crne Gore). Nakon usvajanja Zakona o zaštiti kulturnih dobara 2010. godine propisano je da spomenici kulture dobijaju status kulturno dobro i da se revalorizacija kulturne vrijednosti kulturnih dobara izvrši u roku od tri godine. Nažalost, iako je Projekat revalorizacije najavljen kao najznačajniji u kulturi rađen u posljednjih nekoliko decenija, na kojem je radilo dvjesto pedeset (sic!) stručnjaka, iako je po napisima u štampi, Izvještaj o implementaciji Projekta revalorizacije kulturnih dobara Crne Gore Vlada usvojila 31. jula 2014. godine, do rezultata je nemoguće doći. Jer, kao što je sam rad brojnih komisija bio konspirativan i kontroverzan tako je i dan-danas – nema pristupa rezultatima ovog posla. Zbog toga smo u ovom radu i dalje koristili staru terminologiju, smatrajući da je jedini relevantan dokument u tom smislu Izvještaj iz 2005. godine.

POJEDINAČNI SPOMENICI

Dvorac kralja Nikole–Cetinje

Najkompletniju istoriju Dvorca kao građevinskog objekta možemo sagledati zahvaljujući članku Tatjane Jović. Na osnovu starije literature i do tada neobjavljene arhivske građe, autorka je rekonstruisala vrijeme Arhitektura u doba kralja Nikole izgradnje, obnove i rekonstrukcije Dvorca, počev od 1863. godine, kada je počela izgradnja "velikog i lijepog Dvora" za knjaginjicu Darinku koja je željela da ima "dvorac sa svim komforom kao u Parizu" a za koji je Englez Denton, koji je 1865. godine boravio na Cetinju, za tada još nedovršenu palatu napisao da je "sasvim po formi njemačkih kuća, no spolja imadaše nešto od mletačkog stila". Nakon odlaska knjaginjice Darinke iz Crne Gore, palata dovršena 1867. g. postala je knjaževa rezidencija. Za novu namjenu bilo je potrebno uvećati prostor, za šta je angažovan austrijski inženjer Pakler, koji je već radio na Cetinju.

Na kasnijim rekonstrukcijama i nadogradnjama radili su poznati majstori iz inostranstva, ali i domaći. Zgrada je dobila konačan izgled 1910. g. po projektu Ferdinanda Balaka, a 1911. g. po planu francuskog arhitekta Safreja "na zadnjoj fasadi Dvora, prema parku, izgrađeno je novo stepenište, sa zastakljenom verandom. Za realizaciju ovog plana angažovan je češki arhitekta i preduzimač Karlo Belada." Danas se u Dvoru nalazi

muzej koji je djelimično sačuvao autentičnost dvorskog enterijera. Velikih rekonstrukcija u naše vrijeme nije bilo. Uglavnom se radilo o poslijepotresnoj obnovi, odnosno sanaciji zgrade i tekućem održavanju. Veća rekonstrukcija bila je 2008. g. kada je, između ostalog, vraćena fasadi boja kakva je bila i 1910. g. "nešto između bijele i sive". Prošle godine fasade Dvora prekrečene su ponovo u crvenu boju. Zgrada je zaštićeni spomenik kulture I kategorije.

Dvorac prestolonasljednika Danila "Plavi dvorac"–Cetinje.

Radovi na izgradnji rezidencije prestolonasljednika Danila otpočeli su aprila 1894. g. tako što je osvećenje temelja obavio Mitrofan Ban i što je položen kamen temeljac na kojem su urezani knjaževi stihovi:

"Sretan ovi dvorčić bio

Za Danila moga sina

Gospod nek mu blagi pošlje

Svoj blagoslov sa visina."

Arhitekta nije poznat, a nadzor je vršio inž. Marko Đukanović. Već sljedeće godine u junu osveštan je "Novi" dvorac. Tada su bili završeni grubi građanski radovi, potom je nastavljeno sa sitnijim radovima i uređenjem enterijera. Posebnu pažnju sam Danilo je posvetio uređenju dvorišnog prostora. Urađena je i visoka kamena

Plavi dvorac

Izdavač: nepoznat

Štampano: oko 1898 g.

Zbirka: J. Vuksanović

ograda sa dvije stražare za perjanike. Fasada je bila okrečena u sivo (vjerovatno istom bojom kao Dvor knjaza Nikole, sa crvenim stubovima). Putopisci su, između ostaloga, zapisali u vrijeme podizanja palate da je to "ukusno, umjetničko pročelje sa ložom i mramornim stupovima", a samo zdanje opisuju kao "gracioznu palaticu bečke arhitekture, okruženu ogradom".

Poslije nešto više od 100 godina izvršena je adaptacija za potrebe funkcionisanja državnog aparata, odnosno Plavi dvorac ponovo ima rezidencijalni karakter. U međuvremenu je više puta mijenjana namjena ove zgrade, ali je najduže bio u sastavu Narodnog muzeja Crne Gore. U dnevnoj štampi možemo pratiti interesantan tok obnove ove građevine. Znamo da je nakon zemljotresa izvršena sanacija, a onda je 1998. g. u okviru pripreme izgradnje rezidencije predsjednika države na Cetinju planirano da se rekonstruiše Plavi dvorac uz izgradnju još nekih pratećih sadržaja. Idejni projekat uradili su arhitekta Zoran Petrović i "Biro 59" iz Beograda. Međutim, od ovog projekta se odustalo pa je Dvorac predat na staranje Narodnom muzeju.

Nekoliko godina kasnije ponovo je Plavom dvorcem vraćena funkcija rezidencije Predsjednika Republike.

Tada je izvršeno prilagođavanje novoj-staraj funkciji. Plavi dvorac je spomenik kulture II kategorije.

Dvorac kralja Nikole na Ivanovim koritima

Ovaj ljetnikovac za knjaževu porodicu izgrađen je 1896. g. a prvi put renoviran 1905. godine. Skromna prizemna kuća koja je bila porušena i od koje su ostale samo zidine, ostala nam je poznata samo na osnovu starih fotografija. Temeljno rekonstruisani ljetnikovac završen je 2009. godine bez sličnosti sa prvobitnim.

Rodna kuća kralja Nikole, ("palac" na Njegušima)

Dvorac na Njegušima podignut je na temeljima rodne kuće kralja Nikole "skromno prebivalište sa dvijema malim kulama... Veća jednospratna kuća nalik na manju tvrđavicu...". Rodna kuća kralja Nikole spomenik je kulture III reda.

Dvorac kralja Nikole na Rijeci Crnojevića, Ljeskovac

Kompleks je građen počev od devete decenije XIX vijeka (1883. g.), a već 1885. g. završena je gradnja veće dvospratne kamene kuće. U to vrijeme obnovljeni su i drugi okolni objekti. Veći radovi zabilježeni su tokom 1890. g. kada se spominje italijanski zidar i moler Frankveli. "Svi ti računi nabavki i izvršenih radova u dvoru,

memoarska građa i onovremene fotografije u velikoj mjeri omogućavaju uvid u tadašnji izgled dvorskog kompleksa koji je knjaginja Milena s ponosom nazivala "malom Nicom".

Kasnije brojne pregradnje i obnove na kompleksu pripadaju vremenu kada dvorac više nije u posjedu porodice Petrović. Najveću obnovu preduzeli su Karađorđevići u četvrtoj deceniji XX vijeka. Danas dvorac nije zaštićen zakonom i nalazi se u potpuno ruševnom stanju. Iako je najavljeno da je formirana komisija koja treba da načini idejni projekat, za rekonstrukciju ništa se na spomeniku nije promijenilo, i dalje je zapušten, prepušten urušavanju i propadanju.

Dvorski kompleks na Kruševcu

U okviru dvorskog kompleksa na Kruševcu u Podgorici nalazi se Dvorac Petrovića, dvorska crkva, Perjanički dom, tzv. trpezarija i 1997. g. izgrađen otvoreni objekat za muzičke manifestacije. Gradnja dvorca porodice Petrović trajala je od aprila 1891. g. kada je postavljen kamen temeljac do 1894. g. kada je dvorac završen. Projektant je nepoznat, a rukovodilac građevinskih radova bio je inženjer Marko Đukanović. Za vrijeme balkanskih ratova dvorac je preuređen za bolnicu koja je tu radila do 1974. godine. Čitav kompleks revitalizovan je i pretvoren u izložbene prostore. Prvog novembra 1984. g. tu je otvorena Galerija nesvrstanih zemalja "Josip Broz Tito", a danas je tu Centar savremene umjetnosti Crne Gore. Dvadeset četvrtog januara 2012. g. dvorac Petrovića, odnosno njegov prvi sprat, ustupljen je Fondaciji Petrović Njegoš. Dvorac je spomenik kulture kategorije.

Dvorac kralja Nikole–Nikšić

"Novi Knjažev dvor koji se veličanstveno diže pokraj Petrove Glavice, dovršen je. Građevina odgovara potpuno svijem pravilima novijeg neimarstva i dostojna će biti svrhe, kojoj je namijenjena.

Projekat je našeg domorodca, mladog i valjanog inženjera Gosp. Andrije Radovića, koji je i svu radnju za sve doba nadgledao. U dvoru je već postavljen i vrlo bogati namještaj i danas će se sa srećom u isti preseliti cijela knjaževa Porodica". Iako se smatra da je ovo jedan od najljepših, a svakako najmonumentalniji objekat koji su Petrovići podigli, on je kao važan arhitektonski spomenik i dalje neistražen. Nije poznat istorijat građenja, a nije načinjena ni stilska analiza zdanja. Iako je proglašen za spomenik kulture II kategorije, o njegovom održavanju malo se vodi računa. Renoviran je za potrebe Zavičajnog muzeja, ali je nejasno kako su dozvoljeni devastacija i propadanje. Nadamo se da

će najavljeni radovi na dvorcu vratiti zdanju stari sjaj.

Dvor kralja Nikole u Danilovgradu

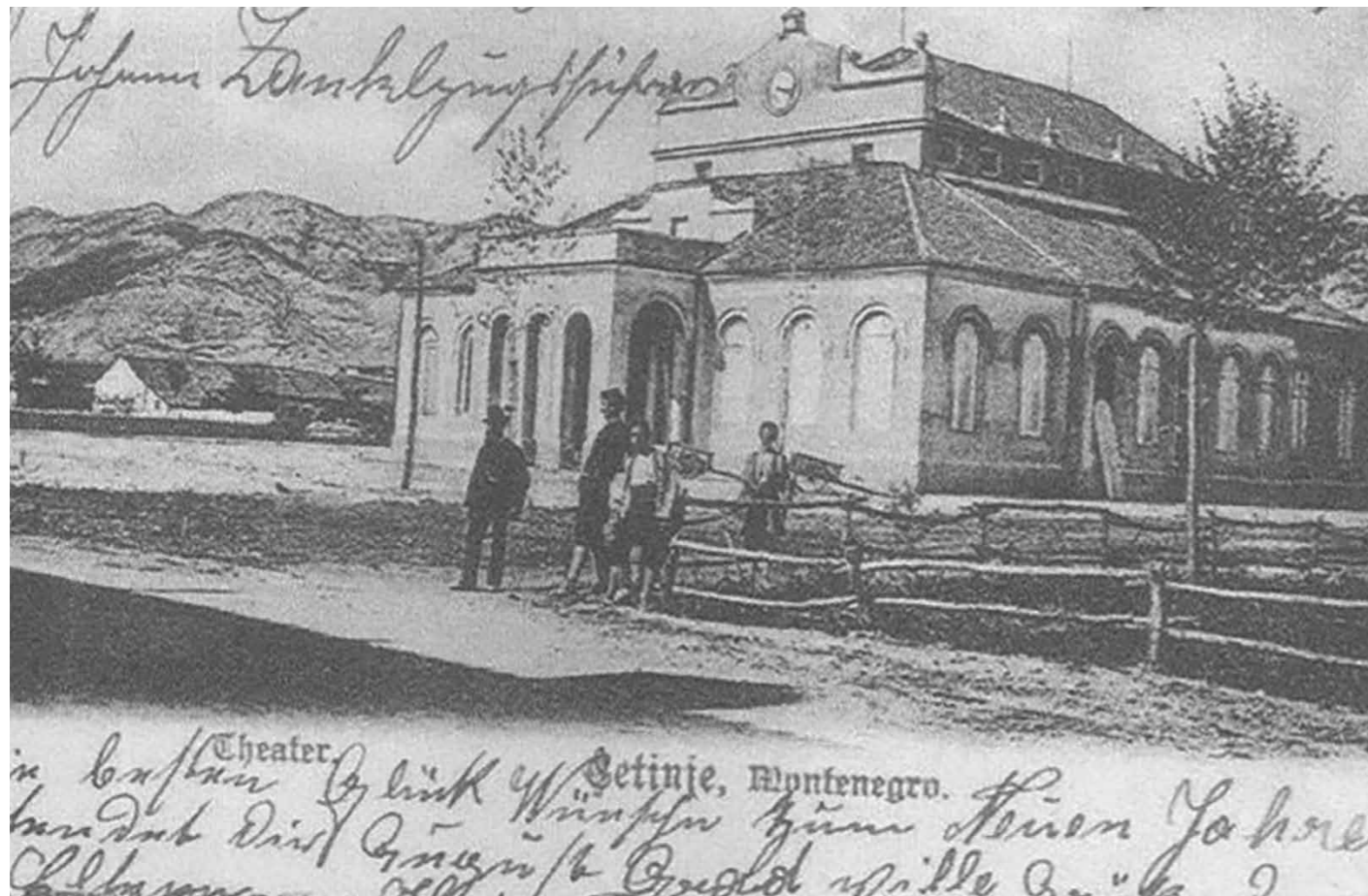
Knjaz Nikola je 1872. g. pisao ruskom ministru spoljnih poslova Aleksandru Mihailoviču Gorčakovu "položen je temelj novom gradu na Glavici u Bjelopavličima pod nazivom Danilov grad, koji na sav mah napreduje, i gdje namjeravam više javnih zgrada podignuti, a osobito dom za sebe i dom za Senat, pošto uviđam da bi veoma probitačno bilo, da neko vrijeme, svake godine, i na onoj strani Crne Gore, skupa sa Senatorima probavim...". Danas se u zgradi dvora kralja Nikole nalazi Zavičajni muzej. Nije poznato tačno vrijeme građenja, kao ni arhitekta koji je zgradu projektovao.

Dvorac kralja Nikole na Topolici–Bar Dvorac kralja Nikole u Baru dio je većeg spomeničkog kompleksa koji čine: veliki i mali dvorac, dvorska kapela, zastakljena bašta, kule-stražare. Najreprezentativniji je veliki dvorac za koji se pretpostavlja da je sagrađen nekoliko godina prije 1888. g. kada ga je knjaz Nikola kupio za prestolonasljednika Danila od Petra Karađorđevića koji je dvorac bio namijenio svome sinu Đorđu. "... ovom prilikom javljamo da je Njeg. Visočanstvo Gospodar i Knjaz kupio lijepi dvorac Knjaza Đorđa i poklonio ga Svome Sinu i Našljedniku...". Istorijat dvorca i pratećih objekata rekonstruisan je na osnovu arhivske građe. Međutim, i dalje je ostalo neriješeno pitanje projektanta. Iako se u literaturi navodi da se "njegova izgradnja vezuje za ime tadašnjeg dovrskog arhitekta Josipa Sladea", pisanih potvrda o tome nema, a argumenti iznijeti u pomenutom članku nijesu dovoljni da bismo prihvatili da se za topolički dvorac "sa sigurnošću može pretpostaviti da je autorsko djelo Trogirana Josipa Sladea". Stoga očekujemo da ovaj zaštićeni spomenik kulture II kategorije dobije svoju naučnu monografiju koju je svakako zaslužio.

JAVNE GRAĐEVINE

Bolnica "Danilo I"

Povodom rođenja prvog sina kralja Nikole, crnogorski narod je 1871. g. 30. juna, na Cetinje donosio vrijedne darove, a knjaginja Milena odlučila je da ih pretvori u novac kojim će sagrađiti bolnicu. Zgrada je dovršena 1873. g. po projektu knjaževog ličnog ljekara dr Frilleya. Povodom svečanog otvaranja Glas Crnogorca 3. marta 1912. piše: "... na svečani način izvršeno je otvaranje bolnice Danilo I na Cetinju. Nova bolnica je podignuta na temeljima dosadašnje stare, lijepa je i solidna građevina, udobna, prostrana i odgovara svim higijenskim uslovima...". Bolnica je spomenik kulture II kategorije. Bila je devastirana, ali je rekonstruisana

u okviru projekta Beautiful Cetinje.

Kraljevsko pozorište Zetski dom

Istorija građenja i pregradnje na ovoj najstarijoj ustanovi kulture u Crnoj Gori počinje od 1. maja 1884. g. kada je položen kamen temeljac i kada je kao projektant angažovan Josip Slade iz Trogira, a kao rukovodilac građevinskih radova Jovo Terzović iz Herceg Novog i traje do danas. Grubi građevinski radovi završeni su 1888. godine. Svečano otvaranje obavio je knjaz Nikola (čijim je ličnim zalaganjem a djelimično i materijalnim sredstvima ideja o teatru postala stvarnost) iz svoje kraljevske lože na galeriji pozorišta. U ratnim stradanjima na početku XX vijeka zgrada je demolirana, kasnije pretvorena u konjušnicu, obnovljena tek 1931. godine.

Nove veće intervencije na enterijeru i eksterijeru Zetskog doma uslijedile su u poslijepotresnoj obnovi (pozorište je obnovljeno tek 1993. godine). Sve ove obnove su sudeći po sačuvanim fotografijama, mijenjale prvobitni izgled građevine i dosta toga ne odgovara izvornom stanju. Međutim, prije desetak godina, zahvaljujući ozbiljnim istraživanjima, koja su prethodila planiranoj rekonstrukciji pozorišta, a koja su obavili stručnjaci Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture sa Cetinja, došlo se do podataka zahvaljujući kojima je mogla biti načinjena rekonstrukcija prvobitnog izgleda objekta, pri

čemu su se angažovani stručnjaci s jednakom pažnjom bavili eksterijerom i enterijerom. I onda se desio "slučaj Zetski dom" koji je indikativan pri razmatranju tretmana zaštite spomenika kulture u Crnoj Gori. Naime, iako se navedenim istraživanjima došlo do novih, relevantnih, stručno, naučno i materijalno utemeljenih podataka, i na osnovu njih sačinjen idejni projekat rekonstrukcije, koji je trebalo da prethodi velikoj donaciji za obnovu Zetskog doma, nije realizovan. Najvažniji podaci do kojih se došlo prilikom izrade Idejnog projekta vezani su za predloženu rekonstrukciju enterijera. Naime, u Centralnoj narodnoj biblioteci su pronađene tri (od prvobitnih sedam) rolne sa predstavama muza, boginja umjetnosti, koje su nekada krasile tavanicu Zetskog doma. Takođe je pronađena knjiga iz 1881. g. po kojoj je rađena tavanica, a koju je radio češki slikar Ženišek. Kasnije su obavljani radovi na krovu i fasadi (2005. g.), a planirana rekonstrukcija u okviru projekta "Cetinje grad kulture" za 2012. g. nije urađena. Kraljevsko pozorište Zetski dom spomenik je kulture I kategorije.

Projekat Kraljevskog pozorišta u Baru

Podsjećamo da je kralj Nikola pored Zetskog doma na Cetinju planirao da izradi i pozorište u Baru. Znamo to na osnovu sačuvanog idejnog projekta koji se nalazi u Arhivsko-bibliotečkom odjeljenju Narodnog muzeja Crne Gore u posebnim luksuznim koricama. Projekat

je iz 1911. g. Rad je italijanskog arhitekta profesora Adolfa Magrinija i sadrži šest crteža (dva crteža osnove, dva su presjeci – transferzalni i longitudinalni, i dva su crteža pročelja i začelja planirane građevine). Nažalost, projekat nije realizovan, ali on i sam po sebi predstavlja ogromnu vrijednost i potvrda je koliko je kralj Nikola nastojao da Crnu Goru približi modernim evropskim državama.

Austrougarsko poslanstvo

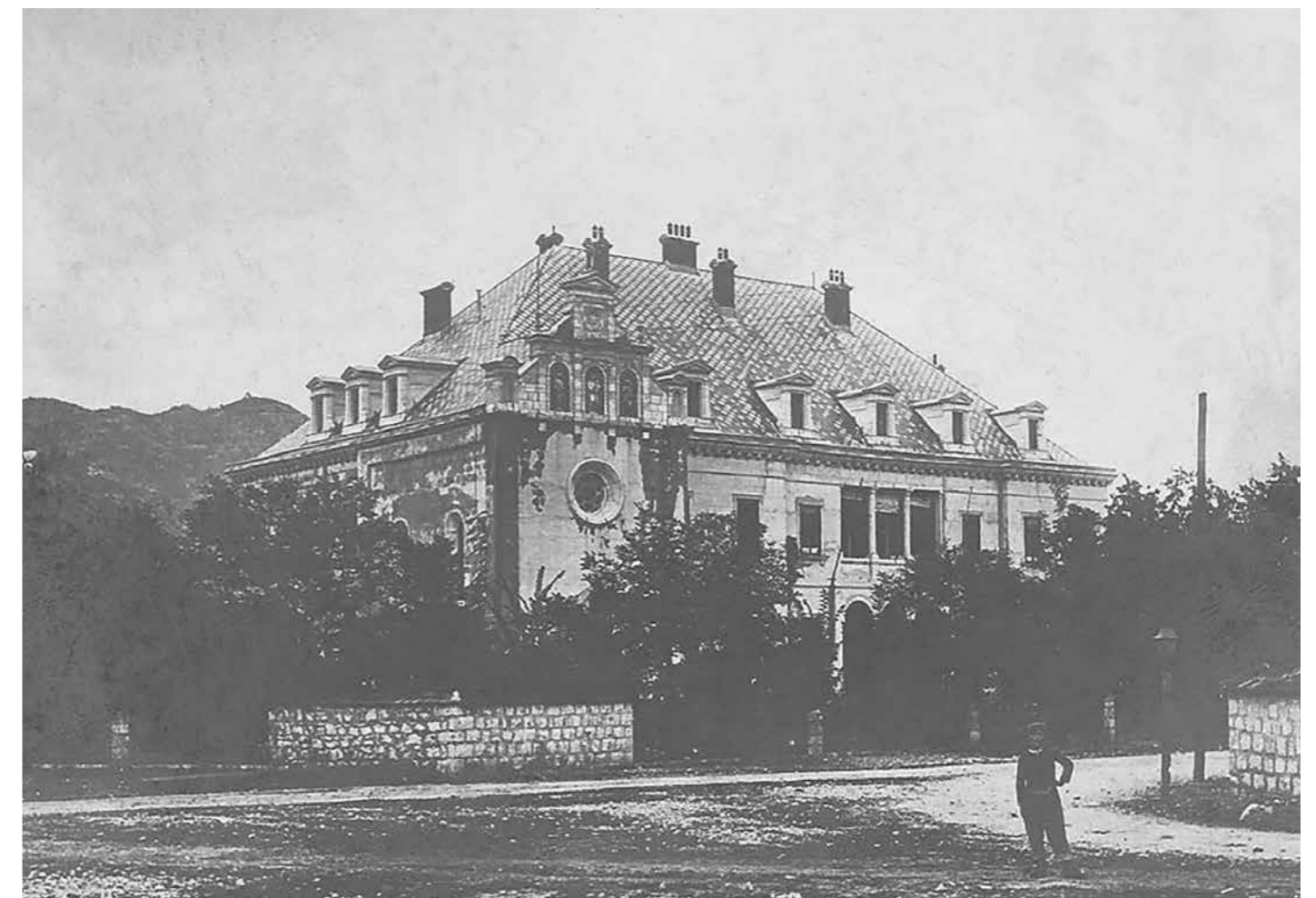
Radovi na poslanstvu otpočeli su 1896. g. prvo otkupom zemljišta, od 1897–1899. g. gradnjom samog objekta po projektu inženjera Josipa Sladea. U sastavu objekta nalazi se i katolička crkva. Zgrada je kao ambasada služila do 1914. g. Između ratova tu je bila komanda Zetske divizije (zgrada "Divizija"). Poslije rata ustupljena je školama, a potom Zavodu za zaštitu spomenika kulture koji je u njoj nalazio od 1983. g. kada su završeni konzervatorsko-restauratorski radovi. Veća sanacija na zgradi izvedena je 2000. g. kada je postavljena ograda, izmijenjen krovni pokrivač, uređena fasada. Nakon požara na zgradi Ruskog poslanstva u ovaj su objekat preseljeni studenti Likovne akademije. Zgrada je spomenik kulture II kategorije.

Rusko poslanstvo Jedna od najraskošnijih i najvećih

palata koja je na samom početku XX vijeka nagovijestila izrastanje Cetinja u modernu varoš bila je zgrada Ruskog poslanstva. Gradnja ovog zdanja otpočela je maja 1900. g. i već 1901. g. čitamo u ondašnjoj štampi: "...palata ruske legacije koja se prošle godine otpočela graditi, ove nedjelje je već pokrivena. Elegantnija građevina ne može se više poželjeti, i odista čini čast estetičkom ukusu g. ahitekta Koradinija, koji ju je zamislio i izveo.". Između dva svjetska rata ovdje je bila ženska gimnazija, učiteljska škola, a nakon adaptacije 1953. g. u zgradi je bilo smješteno dječije odjeljenje bolnice Danilo I30. Nakon zemljotresa 1979. g. i restauracije bivše poslanstvo služilo je za potrebe Kulturološkog fakulteta, a potom Likovne akademije. Nažalost, 14. juna 2012.g. izbio je požar u potkrovlju zgrade. Nakon izvjesnog vremena krov je saniran a sad je u toku nova rekonstrukcija i adaptacija zgrade za potrebe Ministarstva vanjskih poslova. Nadamo se, pošto se radi o prvorazrednom spomeniku arhitektonskog nasljeđa, da će zaštita biti brižljivo isplanirana i realizovana. Rusko poslanstvo je spomenik kulture II kategorije.

Italijansko poslanstvo

Izgradnja zgrade za smještaj Italijanskog poslanstva otpočela je 1905. godine, a radovi su zatim obustavlje-

ni i nastavljeni tek 1909. godine. Zidanje je dovršeno 1910. godine uoči proglašenja Crne Gore za Kraljevinu. Zgradu je projektovao i radove izvodio arhitekta Koradini. Kao poslantsvo korišćena je do 1915. g, potom je mijenjala brojne korisnike, a od 60-ih godina XX vijeka zgradu koristi Centralna narodna biblioteka. Za potrebe te ustanove urađen je 1976. g. projekat prema kojem je zgrada adaptirana³³. U nekoliko navrata i kasnije su vršene sanacije i restauracije. Uglavnom se radilo o zaštiti unutrašnjosti od vlage, popravkama oštećene fasade, krovne konstrukcije. Zahvaljujući donaciji norveške vlade, 2006. g. je rađeno na zdanju po projektu D. Mijuškovića. Stalnu brigu djelatnika Centralne narodne biblioteke za svoje objekte, za njihovo adekvatno čuvanje i održavanje, potvrđuje i nedavno objavljena ilustrirana dvojezična publikacija. Nažalost, nije donijela nove podatke vezane za stilsku analizu, ali je doprinijela potpunijem poznavanju istorije ove građevine i njenih autora.

Francusko poslanstvo

Nova zgrada za potrebe smještaja francuskih diplomatskih predstavnika podignuta je 1909–1910. godine. O toku radova znamo iz pisanja ondašnje štampe, kao i iz objavljene arhivske građe. "Sudeći po velikijem pripremama i veličini sume novca određene od francuske vlade za tu zgradu, moglo bi se unaprijed reći, da će po ljepoti, veličini i izradi, nova zgrada Francuskog poslanstva biti dostojna bogatstva prosvijećene Republike, ukusa njenih inženjera i zauzumljivosti za taj rad od strane francuskog poslanika pri našem Dvoru g. grofa Serseja. Zgrada će na svaki način biti novi ukras naše prijestonice".

Za sam projekat grof Sersej kaže: "Uz dužnu zahvalnost i veliko razumijevanje vaše cijenjene vlade, nadamo se, da će buduće zdanje, kako je i projektom predviđeno, obogatiti vašu ionako lijepu varoš". Zgrada je služila za potrebe predstavništva do 1915. godine. Kasnije su tu bili smješteni pošta, pa banka, a jedno vrijeme je tu bio smješten Kulturološki fakultet, a sada je tu smješteno Muzejsko odjeljenje Centralne narodne biblioteke. Poslanstvo je spomenik kulture II kategorije.

Ohrabrujuća je najava da je CNB obezbijedila projektunu dokumentaciju za restauraciju i sanaciju Francuskog poslanstva, kao i za adaptaciju za potrebe budućeg Muzeja knjige. Finansirana iz međunarodnih fondova, izrađena je "arhitektonska studija" zgrade, a koja obuhvata izučavanje arhivskog materijala u Crnoj Gori i Francuskoj, snimanje i arhitektonsku analizu bivšeg Francuskog poslanstva "u cilju promocije i buduće rehabilitacije ovog vrijednog spomenika kulture,

koji je projektovao francuski arhitekta Pol Gode". U međuvremenu publikovani su rezultati istraživanja u "Arhitektonska istraživanja zgrade bivšeg Francuskog poslanstva na Cetinju". Kako je navedeno "projekat je realizovao EXPEDITIO Centar za održivi prostorni razvoj iz Kotora sa ciljem da se kroz istraživanje i arhitektonske analize stvori neophodna stručna osnova za dalji proces rehabilitacije, kao i da se predstave i promovišu vrijednosti bivšeg Francuskog poslanstva kao izuzetno značajnog kulturnog dobra Crne Gore". Ovo je ohrabrujuća vijest za tretman spomenika kulture iz vremena vlade knjaza-kralja Nikole. Za Francusko poslanstvo pogotovo, jer je to jedina građevina na Cetinju za koju možemo reći da nosi čiste stilske odlike i to savremene arhitekture. Zato je ova rekonstrukcija prilika i da se izuči pojava secesije na Cetinju jer sigurno da je makar djelić priče o secesiji u graditeljstvu, ali i u primijenjenim umjetnostima, kao umjetničkog pokreta koji je najavio ulazak u moderno doba umjetnosti, vezan za Cetinje.

Vladin dom

Prije nego se pristupilo podizanju Doma Knjaževske Vlade, objavljen je u štampi³⁸ članak u kojem se očituje da je sazrela svijest o neophodnosti podizanja modernih zdanja u prijestonici i o tome kako bi podizanje jedne velike građevine uticalo na dalji tok gradnji u prijestonici, ali i u čitavoj Crnoj Gori. Dio tog novinskog teksta glasi: "Država bi mogla da onu sumu novca, koju svake godine izdaje vlasnicima kuća, u kojima su njena nadležstva, učini kao podlogu za zaključenje zajma, pomoću koga bi sagradila jedno veliko zdanje, u koje bi se smjestila sva ministarstva i važnija državna nadležstva... Naposljetku, takvo zdanje bilo bi i jedan ukras cijele prestonice i vidan dokaz da kod onih, koji bi njegovo građenje uskorili, ima smisla za nešto lijepo, korisno i napredno". Zidanje je započeto kamenom temeljcem 7. juna 1909. godine, a dovršeno je 15. avgusta 1910. godine. Građeno je po projektu italijanskog arhitekta Karla Antonija Koradinija, a nadzor je vršio Marko Đukanović. Vladin dom je planiran, projektovan, građen, opremljen i stavljen i funkciju po ondašnjim najvišim standardima. Zgrada je izvedena kao zatvoreni blok sa unutrašnjim dvorištem. "I mala država može u minijaturi da dođe do svijetlih odlika koje velikoj državi uzdižu njen ugled". Zgrada, jedno vrijeme nazivana "Dom Slobode" proglašena je za spomenik kulture I kategorije. Zbog značaja i reprezentativnosti građevine česta su investiciona ulaganja u njeno održavanje. To, i zbog činjenice da je u njoj smješten veći dio Narodnog muzeja Crne Gore od 1977. godine.

"Lokanda"

Cetinje "izuzetna relikvija naše istorije i kulture" dobila je prvu modernu, urbanu građevinu i prvi savremeni hotel u Crnoj Gori 1864. g. Nažalost, više ne postoji, srušena je 15. novembra 1979. godine nakon zemljotresa. To je zgrada koja je tokom duge istorije doživljavala niz adaptacija i rekonstrukcija. U početku prizemna (1881. g. imala je osam soba), dobila je dograđen sprat i dvadeset soba, a nakon brojnih intervencija 1924. g. imala je četrdeset jednu sobu. "Na našu sramotu i bruku, čuvena Lokanda kao jedan od prvih simbola građanskog Cetinja, nepotrebno srušena poslije zemljotresa 1979. g, još nije rekonstruisana i pored odavno urađenog projekta".

Tamnica Jusovača

Jusovača je poznati bivši zatvor u širem centru grada Podgorice. Dobio je ime po Jusu Mučinu, podgoričkom zabitom koji ga je osnovao, a 1893. godine knjaz Nikola ga je pretvorio u takozvani Kažnjeni zatvor. Jedno vrijeme tu je bila smještena škola u kojoj su Crnogorci "učili za knjaževu muziku". Kao zatvor, Jusovača je služila do sedamdesetih godina prošlog vijeka, a do prije nekoliko godina i kao dom za više porodica. Danas je to spomenik III kategorije, po Izvještaju o stanju nepokretne kulturne baštine u Crnoj Gori Ministarstva kulture iz 2006. godine, "devastiran", a zapravo u stanju zapuštenosti koje je dovelo do radikalnog propadanja. Razlozi zakonite zaštite sukcesivno su nestajali, ali je status i dalje opstajao. Kako se radi o važnoj graditeljskoj baštini, tokom godina bilo je nekoliko pokušaja oživljavanja i novog definisanja ovog prostora, ali su svi oni bili kratkog daha. Mnogo puta su lokalne vlasti obećale da će raditi na objektu. Godinama se najavljivalo da je za Jusovaču predviđena izrada posebnog urbanističko-arhitektonskog rješenja. A u međuvremenu, čitamo u štampi "da se ipak na Jusovači nešto događa pobrinuli su se snalažljivi ugostitelji, pa su među viševjekovnim zidinama postavili kiosk i otvorili kafanu". Sada je Jusovača sasvim zapušten, ukorovljen i neodržavan prostor sa tragovima dugih godina nebrige. Kako kao zaštićeni spomenik kulture zahtijeva stroge kriterijume po kojima bi morala biti sačuvana, nadamo se da će najavljeni projekat sanacije koji realizuje JU Muzeji i galerije Podgorice biti doveden do kraja. Ili će to biti samo još jedna nova stranica u već sklopljenom dosijeu Jusovače. A zapravo su napuštena mjesta prilika da kao stara održe svoj identitet kroz novu namjenu tako što će postati potencijalna mjesta za kulturno djelovanje. Jer, pretvaranje napuštenih i urušenih građevina u mjesta za razne djelatnosti to je već odavno zaživjelo

u drugim sredinama. Crna Gora, nažalost, nije tu mogućnost prepoznala pa tako nije iskoristila u tu svrhu ni nekoliko drugih građevina iz vremena kralja Nikole, koje su mogle biti sačuvane. Mislimo tu, na primjer, na Pivaru Nikšić, Monopol duvana u Baru i Podgorici i neke druge.

PRIVATNE KUĆE

Kuća Đukanovića

Nalazi se u Njegoševoj ulici na Cetinju. Podignuta je 1910. godine, najvjerovatnije po projektu vlasnika inženjera Marka Đukanovića. Ova dvospratnica sa mansardom tokom vremena je imala razne funkcije (banka, novinsko preduzeće "Pobjeda" do 1956. g, a potom ponovo postaje dom za nekoliko porodica). Karakteristika kuće Đukanovića su slobodne skulpture rađene u betonu koje simbolizuju četiri godišnja doba. Neobičnost je tim veća što se slobodna skulptura obično vezuje za reprezentativna javna zdanja. To je potvrda da izgradnja ove kuće predstavlja prekretnicu u arhitekturi Cetinja na početku XX vijeka.

Kuća Vukotića

"Jedva sedam godina nakon izgradnje znamenite kuće Ogista Perea u Ulici Franklin u Parizu, kojom istoričari označavaju trenutak epohalnog rađanja armiranog betona, na Cetinju je podignuta godine 1910. prva kuća u armiranom betonu sa svim bitnim odlikama i karakteristikama ranog i autentičnog kubizma, avangardnog i revolucionarnog pokreta u arhitekturi i umjetnosti Evrope XX vijeka. 'Kvadratna kuća' Vukotića u Njegoševoj ulici (broj 97), čiji je autor inž. Jovan Maguljani, predstavlja, po našem mišljenju, najdragocjeniji prilog jugoslovenske arhitektonske prakse rizični epohe evropske moderne arhitekture. To djelo fascinantne pročišćenosti, apsolutnog i suverenog purizma bez presedana u nas, može stati uz bok najblistavijih ostvarenja koja je moderna umjetnost građenja ostavila kao dio svoga najdragocjenijeg istorijskog nasljeđa."

Kuća Maša Vrbice

Spada u neispisanu istoriju života i mnogih drugih građevina u Crnoj Gori. Privlači pažnju žalosnim stanjem u kojem se nalazi, skrivena iza višegodišnjeg zastora koji čuva tajnu njenog današnjeg izgleda, iza kojeg skrušeno čeka da bude porušena. Pokušaj da se skrene pažnja na kuću znamenitog vojvode izveo je umjetnik Pero Nikčević u okviru Cetinjskog bijenala 2002. g. koji je na specifičan način ispričao priču o ovom zdanju, za koje je rekao da je skroz urušena i najzapuštenija kuća na Cetinju.

Ljetnikovac u Brezoviku–Nikšić

Grupi porodičnih domova pripada i ljetnikovac Boža Petrovića koji je bio važna ličnost u ondašnjoj Crnoj Gori. Ostalo je zabilježeno da je nakon donošenja Ustava 1905. godine otišao na svoje imanje u Brezovik i tu ostao do 1912. g. Kuća je već bila završena jer Onogošt bilježi: "U četvrtak stigao je G. Božo Petrović, predsjednik Državnog Savjeta i Ministar Unutrašnjih Djela da u krugu svoje porodice otpočine nekoliko dana u svome ljetnikovcu u Brezoviku." Reprezentativna stambena dvospratnica koja svjedoči o statusu i posebnom ukusu naručioca sagrađena je kao slobodnostojeća građevina sa svim obrađenim fasadama. U zgradi se od sredine prošlog vijeka nalazi upravna zgrada bolnice "Brezovik". Po riječima rukovodilaca bolnice: "... upravnu zgradu smo djelimično rekonstruisali i vratili joj stari kraljevski sjaj. Nadamo se da ćemo uraditi još neke detalje, napraviti i staviti je pod zaštitu države..."

Sve ove kuće nijesu zaštićeni spomenici kulture. To međutim ne umanjuje njihov značaj za istoriju arhitekture na početku XX vijeka. Zato nije ni nevažno u kakvom stanju se one nalaze i ne umanjuje se potreba da se njihovoj zaštiti priđe ozbiljno.

Kuća Gavra Vukovića

Arhitektonski najatraktivnija kuća u Beranama svakako je dom Gavra Vukovića u kojem je proveo posljednje godine života. Ovo zdanje, osim što predstavlja istorijsku, ima i arhitektonsku vrijednost. Pogotovo što je bila smještena u okruženju nevelikih i skromnih građevina. Pretpostavlja se da je podignuta između 1890. i 1900. godine, a projektant je ostao nepoznat. "Kuća vojvode Gavra Vukovića je jedini profani spomenik u Gornjem Polimlju sa odlikama secesije. Nažalost, arhitekta ovog zanimljivog zdanja je ostao nepoznat. Zahvaljujući vojvodi Gavru Vukoviću, obrazovanom diplomatu i prvom crnogorskom pravniku, Gornje Polimlje, odnosno Berane, dobilo je zanimljiv spomenik stilske arhitekture. Zbog istorijskog značaja ličnosti vojvode Gavra Vukovića i jedinstvenosti objekta iz perioda secesije, kuća je zaštićena kao spomenik kulture III kategorije." Međutim, u Pobjedi čitamo "... kuća... je rađena u baroknom stilu, a prilikom izrade projekta prikupljeni su relevantni podaci kako bi se do detalja vratili autentični arhitektonski elementi, kako u spoljašnjem izgledu, tako i u enterijeru... tako da će čitav kompleks biti uređen u duhu vremena u kojem je kuća građena...". Projekat rekonstrukcije uradio je Slobodan Slovinčić. Ova dva citata potvrđuju neophodnost strpljivog rada na analizi arhitekture iz vremena kralja Nikole. Spisak privatnih domova koji su podizani u svim

gradovima Crne Gore na razmeđu dvaju vjekova je dug. Spomenuli smo samo one najkarakterističnije koje su svojim arhitektonskim i stilskim osobenostima uticali da se broj velikih i moderno koncipiranih porodičnih kuća stalno uvećava. Pažljivim istraživanjem terena i upoznavanjem sa arhivskom građom ovaj broj će biti uvećan i doprinijeće sklapanju konačne slike o graditeljstvu ovoga vremena. Potvrđuje se da i manji, skromni objekti, odražavaju duh vremena i želju arhitekta da se u malim sredinama, skrajnutim od glavnih umjetničkih i graditeljskih tokova, primijene nova iskustva i nove graditeljske ideje. Kako su neke od ovih građevina samo sekvence u gradu, nužno ih je zaštititi i sačuvati zbog njihovih reminiscencija, makar i dalekih, na evropejstvo, na njihovu istoričnost.

Ovako nabrojani spomenici (spisak nije konačan, radi se o znatno većem broju) ukazuju, nadamo se, na važnost graditeljstva u Crnoj Gori na kraju XIX i početku XX vijeka. U izboru predstavljenih građevina vodili smo se njihovim stilskim ili istorijskim značajem. Naravno, glavno ograničenje predstavljao nam je stepen njihove (ne)istraženosti. Međutim, i tako okupljene na jednom mjestu, potvrđuju da se radi o korpusu koji je opravdano ozbiljno čuvati i temeljno istražiti. Smatramo da je stručna i naučna obaveza da se publikuje istorija moderne crnogorske arhitekture. Utisak je da se, za sada, ne vodi dovoljno računa o toj činjenici, a u Crnoj Gori ne postoje ni ustanove koje bi se time primarno bavile. A zapravo je neophodno da se i na ovom polju pređe sa individualnog na institucionalni rad. Za sada, slika o ovom segmentu arhitekture najrasvjetljenija je, razumije se, za Cetinje. Neke smo radove već naveli, ali pri svakom budućem radu neophodno je poći i od: Stanko Roganović, "Legacije kao ukras Prijestonice", Matica I/2000, br. 2; Marko Špadijer, Stanko Roganović, Diplomatska poslanstva u Kraljevini Crnoj Gori, Zagreb, 2004; Goran Radović, Arhitektura Cetinja od XV vijeka do Drugog svjetskog rata, Podgorica, 2012.

Međutim, ostaje neispitana istorija života većine ovih građevina u ostalim djelovima Crne Gore. Mi smo za te gradove koristili uglavnom velike monografije (Nikšić, Podgorica, Kolašin...) i naročito dnevnu i periodičnu štampu, kao i brojne putopise. I bez obzira na umjetničku vrijednost pojedinih arhitektonskih ostvarenja u vremenu vladanja knjaza-kralja Nikole, ova arhitektura nesumnjivo je kvalitetan pomak u formiranju crnogorskih gradova i zaslužuje našu veću pažnju.

MATICA, br. 64, zima 2015.

ČISTI PLAMEN LESOVE POEZIJE

Tekst: Svetlana Sekulić

Čovjek i Grad. Srasli u jedno. U stih. Onaj koji titra na usnama i grije ozeblu dušu. Sa kojim se zorom budi i ide na počinak. Stih bolan, a lijep... satkan od treptaja i nemira, od straha i snoviđenja... Čovjek tako postade Tvrdava rodnog Grada, ali i sjenka njegovih kišnih ulica, bulevara, topola... lipa sa kojih opada svelo lišće. Grad, vremenom, poprmi svu ljubav, dobrotu i toplinu Čovjeka. Podariše jedno drugom, uz blagoslov neba, najbolje od sebe... i zakoračiše u Vječnost.

Naš Leso. Najveći crnogorski liričar. Skroman i tih. Poeta vanredne fizičke i duhovne ljepote. Od rođenja do posljednjeg izdisaja vezan za Cetinje. Kao suhi Čapur u kršu. Malo izviri iznad kamena da bi se opet kamenu vratio. Jer, korijenje je preduboko i ne da Čapuru da se istrigne. Tako i Leso. Kada bi, zbog bolesti, morao otići daleko, svome Cetinju se vraćao sa još većom čežnjom i nostalgijom. I tako cijelog svog života. A bolio je život Lesa... više nego druge, nije ga štedio... nikada. Poznao je taj Vitez duha sve njegove plime i osjeke, virove i brzake... i često jedva spasavao svoju porodicu i sebe. Slutio je oduvijek da *za patnje ljudske nosača nema*... i kada je, onako izgubljen i sam, stajao na autobuskoj stanici velegrada. Nikoga da mu priđe i prijateljski pruži ruku. Progovori koju toplu riječ. I tada bi se povlačio u sebe, postajao sjenka, ne kriveći nikoga za svoju duboku patnju i *sa bodljama unutra okrenutim/da nijedna nikoga ne ogrebe*... smiješeći se u prolazu, umorno i gorko, i gazeći kroz život tiho i neprimjetno. Pita se naš vrli Pjesnik u ovoj autobiografskoj i antologijskoj pjesmi (Ljudi – Sjenke) zašto su oni iz njegovog okruženja, najednom, postali tako bezosjećajni, egoistični, u svojoj bahatosti i pohlepi toliko ogrezli da ne primjećuju one druge, mirne i dobre ljude. Zbog toga slijedi gorka poenta koja nas otrežnjuje, vraća u surovu realnost, tjera na katarzu, preispitivanje odluka i postupaka. Jer, opominju ti crni posmrtni plakati sa stubova, drveća, ulaza, kada prođemo pored njih, svako slovo nečijeg imena i prezimena, kao i lika, urezuje se trajno u naše sjećanje. Ostaje u duši taj opori ukus, talog besmisla, ništavila, spoznaje da bi sve bilo drugačije da smo umjeli iskazati ljubav, poštovanje, saosjećajnost i humanost.

Kaže se da su *pjesnici čuđenje svijeta*, a umjetničko djelo čudo, jer ga onaj koji ga gleda vječito otkriva. Takvo čuđenje i neviđenu radoznalost posjedovalo je i Lesovo tanano poetsko biće, prepuno svih vrlina, koje su krasile Čovjeka od iskona. Zadirvljuje njegova moć percepcije da u svemu otkrije neki motiv i od toga kasnije, nakon dugog brušenja stihova, sve do njihovog savršenog oblika, ponudi čitaocu poetsku tvorevinu za pamćenje. Pjesmu svesremenske vrijednosti koju vole i pamte sve generacije i kazuju sa posebnim uživanjem. Po Tolstoju, neko književno djelo vrijedi onoliko koliko umjetnik govori od srca. Upravo tako je radio i Leso, jer drugačije nije umio. Njegova poetika je, zapravo, iskrena do bola, do vapaja, teškog uzdah, ona svojom nevjerovatnom svježinom i porukama ruši vremenske barijere i postaje naša Svjetlost. Po sadržaju veoma bogata i raznovrsna, Lesova zbirka stihova *U susret nebu*, ima šest tematskih ciklusa, kao i Priloge (pjesme objavljene povodom četrdeset godina od pjesnikove

smrti, u zbirci poezije *Čisti plamen*).

Prvi ciklus pjesama – **Kari Šabanovi**, evocira uspomene na pjesnikovo djetinjstvo i mladost, kada sa svega šesnaest godina ostaje bez oca, kao posljednje (trinaesto) muško dijete. Pošto majka nije mogla da brine o tolikom broju djece, živi jedno vrijeme kod tuđih roditelja, gdje se izgradio i kao pjesnik i kao čovjek. Živeći na kamenu kao sužanj, i kako kaže *na zemlji ovoj teškim maljem/života patnog izubijan*, on jedino može svoje nijeme žalbe uputiti nebu. Kao odgovor ili pomoć odozgo za njegovo srce neveselo, na pjesnikovo umorno čelo, spusti se *pahulja meka – poljubac visina*. Taj motiv neba, svega nebeskog, uzvišenog i neprolaznog, dominantan je u većini Lesovih pjesama, kao jedina utjeha i nada koja je preostala. Kao da autor moli nebo da mu povрати prohujalu mladost čiji se eho itekako osjeća u vanvremenoj pjesmi **Kari Šabanovi** ili *moj prvi nemir i žudni san dječaka* zbog izvjesne djevojke iz djetinjstva. U nedostatku topline kućnog ognjišta i svojih najbližih, bijela jasika mu postaje *sestra žalosna* dok *u slomljenom oknu iz tankog rama* vidi svoj dom, najmilije, kao *i sebe sama*, ranjivog, sjetnog, nepotpunog. Završnu notu prvom ciklusu, svakako, daju pjesme – *Povratak*, *Poruka daljinama*, kao i *Žalba mrtvom drugu*. U njima su slike zavičaja i njegovog mrtvog druga-pisca, Nikole Punje Lopičića, toliko žive, da vaskrsavaju pred očima čitalaca, izazivajući mnoštvo različitih emocija i raspoloženja – od prejake čežnje i nostalgije za Cetinjem

do dubokog bola i rezignacije za pravim prijateljem, sapatnikom, bratom: *Zaboravili su davno, Punja/ i tebe mrtva i mene živa*.

Drugi ciklus pjesama – **Na rodnoj ploči**, odiše rodoljubljem, veličanjem slobode, junaštva Crne Gore, ali i zgražavanjem nad činjenicom da je često bila meta zavojevača. Napadali su je *kao da krije u sebi sva blaga svjetska/ i sve rudnike suha zlata* ta Lesova *siromašica slovenska*. Divi se vrletnoj planini Vojnik, kao da je živa, pa mu se na tren pričinu *kao da ruka Sunca, o, Vojniče / na ramena ti stavlja epolete*.

Zaustavljeni trenuci, naslov trećeg ciklusa, jesu oni rijetki časovi kada se pjesniku pojavi osmijeh na licu, kada i život dobija smisao, punoću... To su: svatovi koji kićeni jezde Jeleninom konaku, rumena čobanica čije ga plameno oko dotače kradom, kućište umjesto nekadašnjeg doma i nebom umjesto krova, usamljena zvijezda u tmuni pjesnikove sobe, nastala od užarenog vrha cigarete...

Motiv jeseni i svega onoga što sobom nosi, kao stalna Lesova siva pratnja, prevladuje nizom pjesama nazvanih *Jesenja ogledala*. One su, nesporno, i "krive" što se ovaj autor često naziva *pjesnikom cetinjskih kiša*. Tu jesen života u stopu prate magle i kiše, vlaga i ljudska patnja i svi je *ljudi u očima imaju*. Tako ga i običan ljudski stvor podsjeti na prozorska stakla zbog svog kratkog vijeka, lomljivosti i potrebe za svjetlošću.

Nezaobilazni su, nesumnjivo, i stihovi pisani u čast Rada Tomova, u kojima se ističe žal za preranim gubitkom crnogorskog vladike i vladara, za minulim davnim vremenima, Biljardom koja samuje čekajući uzalud bolesnog gospodara. U njegovim vizijama, Njegoš, iako grubobolan i svjestan zemnog kraja, najednom prerasta u gorostasa i odlazi, slavom ovjenčan, pravo u besmrtnost.

Ratno i poratno vrijeme, okupaciju, glad, patnju i stradanje odslikavaju naročito potresne slike i stihovi ciklusa **Pod nebom zavičaja**. Sloboda se sanja sklopljenih očiju, a stvarnost tegobna, Cetinje okupirano... proljeće stiglo... a svuda spaljeni domovi i ljudi odvedeni daleko, u logore. Pjesnik gradi vrlo uspješnu kontrastnu piramidu od riječi što pjesmi, naročito u završnoj strofi, daje jak umjetnički pečat. **U Poruci** sugeriše majkama i sestrama da njihove muške glave *sad pišu istoriju*, da njihova pogibija nije uzaludna *svaki je tada svijetla, jarka zvijezda /na širokom nebu slobode*. I tako, ne mareći za sebe, jer „pjesnika najmanje ima u njemu samom," on osjeća zebnju kada napolju zagrmi i munja noć zapali, plašeći se za svoje male, usnule sinove, jer se rat tek stišao. Brine očinskom ljubavlju i nježnošću o njihovoj budućnosti dok u sitne sate bdi nad kolijevkom.

U njegovom poetskom biću prelamaju se najtananija osjećanja: od strepnje za sigurnost porodice, tihog ogorčenja zbog društvene nepravde, jakog rodoljublja, čežnje za kutkom mira, tihe sreće, za blizinom žene i dalekim vidicima, žala za nezaboravnim danima djetinjstva i mladosti... pa sve do mirenja sa pasjim životom, iznuren teškim poslom, bolešću i egzistencijalnim problemima. Otuda i opravdanje što se nije pisalo više, a htjelo se doći do nebeske visine *sve što prisvojih, nebo, bješe tvoje*. Lišen osjećaja za materijalne vrijednosti, sav u Duhu i duševnosti, postade samo *kradljivac neba*, plavih visina, svjetlosti i boja. To je stihotvorac koji je sa djetinjdom radošću i ljubavlju *spajao zemlju i nebo zavičaja* i bio svjestan *da pjesnik svud ostaje, a ipak dalje ide / za maglom, za daljinom, za oblačića pramom*.

Posebnu umjetničku vrijednost, simboliku, slikovitost i toplinu duše imaju i pjesme objavljene posthumno, tj. povodom četiri decenije od Lesove smrti. Pisane dirljivim, iskrenim tonom, predstavljaju svojevrsnu ispovijest o pređenom životnom putu, sebi samom, hudoj sudbini. Stoga su te strofe i svaka riječ u njima natopljene blagom melanholijom, sjetom, žaljenjem i nostalgijom, kao i rezignacijom. Zato nije slučajna naslov tog ciklusa – **Čisti plamen**, iz koga se izdvajaju tri pjesme koje demistifikuju suštinu Ivanovićeve poetike. To su lirski ostvarenja duže forme: **Daljine**, **Rodendan**, **Pjesma iz doma**. Njihov redosljed, na neki čudesan način, odli-

kava pjesnikov početak i kraj, njegov **Eros i Tanatos**. Naime, iako nije volio putovanja, Leso je bio putnik u svojim mislima, dušom i srcem, žudio za daljinama, očima upijao daleke horizonte *jer ljudskom srcu bolne su sve daljine/al'zavičaj je daljina najbolnija*. I kada bi ga, nakon tih bjekstava, kari starog Šabana vratili majci u zagrljaj, na proslavu osamnaestog rođendana *za ovu šaku nesrećnih godina/ od kojih nijedna ne bi moja*, iz bonih grudi bi se oteo prigušeni krik... *osamnest me, dome moj, gromova ubilo*. I jedino majci, kao oličenju dobrote, može da se požali, izjada... i samo u svom domu, kraj ognjišta, potraži izgubljeni mir i utjehu. Majka mu govori... *I biće dobro, sine...* On, ne vjerujući, odgovara: **Da, majko, biće dobro**.

Nesuđeni slikar, Leso je počeo slikati riječima, i to je radio toliko plastično, uvjerljivo, koristeći stilska izražajna sredstva (metafore, kontraste, poređenja, onomatopeje, personifikacije, epitete...). Kao što je, sa filigranskom preciznošću, glačao svaki stih, strofu, tako je zapažao i sve detalje, za druge nevažne, praveći od njih motive nalik *živim slikama*.

U Pjesmi **Iz doma**, nastaloj 1930. godine, pjesnik pokušava objasniti svoje "nesnalazjenje u vremenu", kao i kob nastalu nevoljnim rođenjem i bitisanjem.

Rodio sam se ni kriv ni dužan, majko,
prolazim kroz život kao dijete tih i začuđen,
a kad se god okrenem na svoju prošlost,
u ovim beskrajnim razmacima od noći
do noći učini mi se da su kraće godine nego dani...

Leso više, nažalost, nema među nama, ali njegova poezija nastavlja da živi, postajući vremenom onaj veliki čisti Plamen. Uostalom, svrha kulture i umjetnosti nije u "obožavanju pepela" već prevashodno u produžetku vatre, održavanju plamena. Naš Leso je to oduvijek radio, tako stvarao, imajući na umu misao ruskog velikana pisane riječi F. M. Dostojevskog – **Svijet će spasiti ljepota**.

U nastavnim planovima i programima crnogorskog jezika i književnosti za osnovnu školu, Leso je zastupljen u šestom, osmom i devetom razredu. U nastavnoj praksi je dokazano da učenici tih uzrasta rado uče i izražajno kazuju njegove stihove, razumiju ih i vraćaju im se kao nečem dragom, toplom i neponovljivom, pamteći i važne poruke njegovih pjesama.

Tekst je originalno objavljen u časopisu Matica, broj 77, u izdanju Matice crnogorske.

DOKLE?

Tekst: Lidija Vukčević Vučurović

Pa onda, što je tu proevropsko, u tom na brzinu skrpljenom pokretu Evropa sad? Naprotiv, sve je temeljno neevropsko ili antievropsko: koketiranje s jednom crkvom druge države, podobnost po parijskoj liniji, veličanje fašističke prošlosti, mitingovanje etc. Umjesto izbora po znanju i referencama, dominantan je princip podobnosti i lojalnosti.

Novi bliskoistočni rat, koji je i službeno proglasio izraelski premijer, bacio je u sjenu i ukrajinsko-ruski rat i donekle na aktualnu domaću politiku, zbivanja u Crnoj Gori. Stotinjak naših građana i onih iz regije koji su se našli u Izraelu, vratilo se nedavno crnogorskim avionom u Podgoricu.

I zaista, zar podaci o broju žrtava koji za samo pet dana prelazi dvije tisuće na obje strane, u sukobu između Palestinaca i Izraelaca, mobilizacija tristo tisuća izraelskih vojnika, mučki napad Hamasa u prošlu subotu, na sveti dan Hebreja, nisu ponovo prilika da se mobilizira svjetska javnost koja se, gotovo u pravilu, stavlja na stranu Izraelaca kad je riječ o gotovo pedesetogodišnjem sukobu. Nitko normalan neće braniti terorizam ni džihad. No svatko razuman pitat će se koliko je svjetska zajednica bila pravedna kad je 1948. godine stvorila Izrael na teritoriju koji naseljavaju arapski stanovnici? Palestina je službeno priznata tek pred 11 godina, 2012., i to samo od manjeg broja država. Izrael ima devet i po miliona stanovnika, Palestina pet i po. Pogledajte političku kartu ovih dviju država: ona nalikuje na mrlje u kojima jedan teritorij biva okružen drugim. Liče na Roršahove mrlje. Enormne sume novaca je Izrael uložio u vojnu silu i obavještajne službe, kontrolu, nadzor, kako bi se osigurao od palestinske agresije. Nijedna dosadašnja intifada nije ugrozila Izrael. Pitamo se otvoreno, nije li ovo samo militantni nastavak Arapskog proljeća, od prije desetak godina?

Jedan je palestinski dječak rekao znakovito: Mi smo već bili mrtvi. Misleći na fanatični otpor šehidskom smrću protiv ovozemaljskog pakla. Izrael u svom militantnom odgovoru ne pogađa samo pojas Gaze, već

i susjedne zemlje, Libanon, Siriju, Jordan...

SAD, Evropska zajednica, UN, odlučno se suprotstavljaju Hamasu i palestinskoj politici, koja je u samo jednom napadu ubila 260 mladih ljudi na glazbenom hepeningu. U subotnjem ataku koji je ličio na akciju *blickriga* stradalo je u Izraelu gotovo 700 ljudi. Najnoviji napad podsjeća na masovna satiranja Židova u Drugom svjetskom ratu. Brzina izraelske odmazde bila je pogubna za građane Gaze i palestinski narod. Izraelci shvaćaju subotnji atak kao svoj 11. septembar, iako je bio 7. oktoba. Natanjahu je odgovorio vrlo žestoko: napast će kažu brutalno, bez skrupula. On najavljuje i apsolutnu destrukciju Hamasa. Zanimljivo bi bilo znati kako je izraelska, u svjetskim razmjerima najjača obavještajna služba, doživjela pravi fijasko.

Naravno da je na svjetskim burzama odmah drastično porasla cijena nafte. I time ponovno ugrozila standard običnog građanina. Iako je na domaćem tržištu cijena goriva bila snižena. Analitičari novi sukob vide i kao novu naftnu krizu. Iran je u pozadini palestinske politike: strateški, vojno, obavještajno, ekonomski, vjerski.

Evropska se civilizacija boji nasrtaja islamske. Iako je u svojim državama EU udomila mnoge izbjeglice s Bliskog i Srednjeg Istoka, koje obuhvaća programima ekonomske i kulturološke asimilacije. U tome i jeste stvar: Evropljani i Ameri boje se starih, drevnih civilizacija i kultura. I njihovih nasljednika.

Uostalom, nije li u davnom paljenju Alkesandrijske biblioteke sudjelovao rimski car Cezar, pa potom i bizantski kršćani? I još se usuđujemo govoriti o kršćanskom milosrđu?

Bila sam svjedok asimilacije u Francuskoj, gdje sam predavala četiri godine na Univerzitetu Stendal, u Grenoblu. Gotovo svi kvartovi tog olimpijskog grada su naseljeni magrebskim izbjeglicama. Mahom Marokancima i Alžircima. U Evropi rođena, stasava već treća generacija tih migranata. U zgradi gdje sam stanovala, hauzmajstorica je bila Nasira, Egipćanka. Jedna od mojih studentica bila je i Faiza, porijeklom iz Maroka.

Bila sam njena gošća u urbanom predgrađu Grenobla: stanovala je s brojnom porodicom u arhitektonski lijepom kvartu. Kad sam joj to rekla, odgovorila je: da, no ovako smo getoizirani. Susjed Kemal jednom mi je ovako odgovorio o postojanju Boga: previše sam patio da bih vjerovao. I dodao, da postoji Bog ne bi postojao francuski zatvor. Otvoreno mi je pripovijedao o takvom svojem iskustvu. No usprkos tome, svi su se oni osjećali Francuzima. U socijalna, radna i stambena prava bili su upućeniji nego njihovi francuski gazde. Svi su bili stambeno, radno, obrazovno zbrinuti. Oni ambiciozniji, mogli su napredovati u struci i karijeri. Njihov francuski jezik bio je besprijekoran.

To se ne bi moglo reći za novog crnogorskog predsjednika, oksfordskoga đaka.

On ne zna padeže u vlastitom, materinjem jeziku. Zamjenjuje akuzativ lokativom. Pa kaže, to je vidljivo iz recentne snimke: ako idete u Njemačkoj, u Americi. Istina, nije logično da akuzativ stoji na mjestu lokativa koji i imenom ukazuje na mjesto, no to je jedna od gramatičkih caka u našem jeziku. Među Crnogorcima se često čuje ova omaška; Dalmatincima pak nitko ne zamjera ako kažu *Bija san u Split*. Tri gramatičke greške u kratkoj frazi.

Spor(n)i Spajić, crnogorski mandatar, nikako ni nakon 60 dana nije odabrao ministre za resore nove, 44. Vlade. Nije siguran ni nakon što je dobio podršku da li će konačno skrpiti vladu; podložan je ucjenama svih, lični i partijski interesi su dominantni; Crne Gore kao države ni u naznaci! Već su prošla četiri mjeseca od crnogorskih izbora. I već se prizivaju novi. Dokle ćemo biti zatočenički aljkavosti, nerada, bezobzirnosti i drskosti političara? Kad će i njima netko stati na žulj i reći: I da je od Boga, previše je. Spajić je protiv sebe okrenuo barem četvrtinu izbornoga tijela, jer najviše ide niz dlaku srbofilnim strankama i političarima. Namjerava zadržati i mnoge resore, njih 18, iako bi mnoge mogao svesti pod zajednički nazivnik, krov i financiranje. Za zemlju s ovoliko stanovnika uvrh glave bi bilo 9 do 11 resora. To bi bilo i racionalnije i efikasnije. Za ovakvo ponašanje Spajić nema nikakvog obrazloženja osim širenja partijske baze, tzv. PES-a u državnoj upravi.

Pa onda, što je tu proevropsko, u tom na brzinu skrpljenom pokretu *Evropa sad*? Naprotiv, sve je temeljno neevropsko ili antievropsko: koketiranje s jednom crkvom druge države, podobnost po parijskoj liniji, veličanje fašističke prošlosti, mitingovanje etc. Umjesto izbora po znanju i referencama, dominantan je princip podobnosti i lojalnosti.

Ovih dana dodijeljene su Nobelova nagrada za književnost i za mir. Prvu je dobio norveški pisac Jun Fose, rođen koncem 50ih godina. U obrazloženju stoji da je u svojoj prozi dao glas neizrecivom. Zvuči dobro, no bojim se da će pripasti velikoj grupi dobitnika na koje se već sljedeće jeseni zaboravlja, i koje se ne čita.

Za mir je Nobela dobila pedesetogodišnja iranska aktivistkinja Narges Mohamadi. Ona je od teheranskog režima osuđena na 31 godinu zatvora gdje se i nalazi. Osjećam stanovitu skepsu: hoće li joj nagrada biti uskraćena zbog novog rata na Bliskom Istoku?

Cinično je što za gotovo svim političkim, vojnim, društvenim ili kulturnim događanjima u svijetu stoji SAD, zemlja koja proklamira demokraciju a provodi posvuda po svijetu nemire i neprikriveni terorizam. Ojačava pokrete za secesiju pa poslije usipa bombama. Propagira slobodu a puni zatvorima neistomišljenike.

Samo trojica nedavnih njenih predsjednika svojim zlodjelima unesrećili su milione stanovnika zemaljske kugle. Drugima sude za ratne zločine a bilateralnim ugovorima svoje vojnike oslobađaju od odgovornosti za zločine počinjene po državnom nalogu u drugim zemljama.

Svoju bezumnu politiku prakticira i na polju kulture. Vidite koliko je američkih a koliko evropskih, azijskih ili afričkih filmova na tv repertoaru stotina kanala koje gledate. Kad ćemo reći Dosta ili Dokle?

Ova superstvarnost koju živimo, ova zombi-zbilja, autentično je zemaljsko ništavilo. Samo kajanje nad učinjenim ne spašava nas. Više od svega možda spašava pomisao na neučinjeno, na NESTVORENO. To su sve one propuštene situacije kojima smo izgubili svoju priliku da govorimo, dakle, da u izvjesnome smislu, djelujemo.

Djelovati, pita se sad filozofska ruka, ima li to ikakva smisla? Djelovati ŠTO? Djelovati ČEMU? Djelovati GDJE? Kao u onome vicu o filozofu koji bi ljubio, ali ZAŠTO? Ili DOKLE ćemo podnositi nezbiljsko zamjenjujući ga za zbiljsko, demonsko zamjenjujući ga za ljudsko, umjetno zamjenjujući ga za umjetničko?

Ali govoriti je i djelovati, makar to i bilo svojevrsno prosipanje geste. Jer, imamo li kome govoriti i tko će nas čuti u nezbiljskome, gdje svatko govori svojim jezikom, pa bio to i internetski umjetni engleski?

UKUSI CRNE GORE

Izvor: Ukusi Crne Gore

Jagnjetina kuvana u mlijeku

Sastojci:

- jagnjeće meso (bez kostiju).....2,2 kg
- mlijeko.....2 dl
- mileram.....80 g
- krompir.....600 g
- šargarepa.....120 g
- brokoli.....120 g
- crni luk.....100 g
- biber u zrnu
- list lorbera
- peršun
- celer.....1 stabljika
- začini

Priprema:

Pripremljeno jagnjeće meso naliti hladnom vodom, kuvati i začiniti.

Polukuvanom mesu dodavati oblikovanu šargarepu i mlijeko. Dio tekućine procijediti, preliti oblikovani krompir i kuvati. Jagnjetini dodati cvjetove brokolija, pa dokuvati. Dijelu bujona dodati sitno isjeckani peršun, mileram i povrće. Meso izvaditi iz bujona.

Servirati toplo. Posebno oplemeniti mileramom.

Kuvana junetina sa svježim renom

Sastojci:

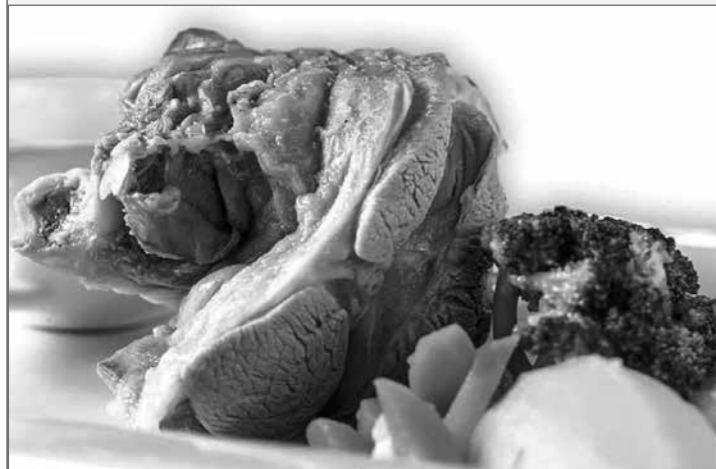
- juneće meso, plečka bez kostiju.....2 kg
- crni luk.....80 g
- korijen pitomog morača.....80 g
- šargarepa.....100 g
- stabljika morača.....2 struka
- svježi paradajz.....1 komad
- krompir.....200 g
- brokoli.....100 g
- svježi korijen rena.....120 g ili 2 komada
- začini

Priprema:

Juneće meso u većem komadu preliti hladnom vodom da odstoji, potom ocijediti. Ponovo naliti hladnom vodom, začiniti i kuvati.

Poslije kraćeg kuvanja dodati redosljedom povrće i kuvano al dente izvaditi iz supe, pa naliti hladnom vodom da odstoji. Ocijediti bujon. Sjeći meso, povrće posložiti u posudu, podliti bujonom.

Posebno poslužiti rendani svježi ren, blago prelive hladnom vodom.

3. 10. 2023. "Crnogorsko veče u Zagrebu" u MM Centru Studentskog centra gostovali su gosti iz Crne Gore, Teatar Korfej iz Kolašina, predstavom "Žena koja je skuvala svog muža".

18.10.2023. Crnogorski dom u Zagrebu izložba "Crnogorski vladari kroz likovnu vizuru".

U Galeriji Kranjčar u Zagrebu održao se 7.9.2023. važan i interesantan okrugli stol pod nazivom "Kovač scenarist", posvećen scenarističkom radu svjetski poznatog crnogorskog književnika Mirka Kovača.

12.10.2023. Crnogorski dom u Zagrebu
predstavljanje knjige Petra Gudelja "Zemlja u jeziku".

